

Koncept umestitve slovenskega znakovnega jezika v slovenski šolski prostor

ELABORAT

**Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo**

Koncept umestitve slovenskega znakovnega jezika v slovenski šolski prostor

Elaborat

Strokovna urednica: mag. Simona Rogič Ožek

Avtorji:

mag. Simona Rogič Ožek, **Zavod RS za šolstvo, Ljubljana**

dr. Matic Pavlič, **Univerza v Novi Gorici**

Katja Krajnc, **ZGN Ljubljana**

Marjetka Kulovec, **ZGN Ljubljana**

Dušan Kuhar, **ZGN Ljubljana**

Iris Kodrič, **CKSG Portorož**

Mateja Frangež, **CSG Maribor**

Matjaž Juhart, **ZDGN Slovenije**

mag. Polona Šoln Vrbinc, **MIZŠ**

Sodelovali so tudi:

mag. Petra Rezar, ZGN Ljubljana, Bojan Mord, ZGN Ljubljana, Peter Potočnik Hoenigsmann, ZGN Ljubljana

Izdajatelj: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Za izdajatelja: dr. Vinko Logaj

Spletna izdaja

Ljubljana, 2019

Publikacija ni plačljiva

Publikacija je objavljena na povezavi www.zrss.si/pdf/slovenski-znakovni-jezik.pdf

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=301052928

ISBN 978-961-03-0442-5 (pdf)

Vsebina

1	Uvod.....	6
2	Predstavitev bistvenih pojmov v zvezi z znakovnimi jeziki	7
2.1	Znakovni jeziki	7
2.2	Zgodovina znakovnih jezikov	7
2.2.1	Evropa in ZDA	7
2.2.2	Slovenija.....	8
2.3	Položaj znakovnega jezika v Sloveniji	8
2.3.1	Uresničevanje človekovih pravic: <i>Ustava Republike Slovenije</i>	9
2.3.2	Dostopnost do informacij – zakonske uredbe	9
2.3.3	Invalidsko varstvo v Republiki Sloveniji – zakonske uredbe	10
2.3.4	Vzgoja in izobraževanje – zakonske uredbe in izobraževalni programi	10
2.3.5	Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (Uradni list RS 96/2002).....	11
2.3.6	Jezikovne in druge pravice gluhih v vzgojno izobraževalnem procesu	12
3	Sistemska obravnava gluhih v vzgoji in izobraževanju	14
3.1	Usvajanje znakovnega jezika.....	15
3.1.1	Gluhi in slišči otroci gluhih staršev	15
3.1.2	Gluhi otroci sliščih staršev	16
3.1.3	Usvajanje jezika ni učenje branja in pisanja	17
3.2	Opredelitev gluhot	17
3.2.1	Naglušni otroci	17
3.2.2	Gluhi otroci	19
3.3	Metode izobraževanja gluhih otrok	20
3.3.1	Usvajanje izključno govornega jezika.....	20
3.3.2	Usvajanje jezika s totalno metodo.....	23
3.3.3	Dvojezični model vzgoje in izobraževanja gluhih otrok.....	23
3.3.4	Raziskava dvojezičnega izobraževanja v inkluzivnih šolah v Evropi.....	24
4	Stanje vzgoje in izobraževanja gluhih v Sloveniji	25
4.1	Gluhi otroci uporabniki slovenskega znakovnega jezika	25
4.1.1	Število usmerjenih otrok	25

4.1.2	Število otrok z znakovnim jezikom kot primarnim sredstvom sporazumevanja	26
4.2	Institucije za vzgojo in izobraževanje gluhih in naglušnih otrok	26
4.2.1	Center za komunikacijo, sluh in govor Portorož.....	27
4.2.2	Center za sluh in govor Maribor	27
4.2.3	Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.....	28
4.3	Aktivnosti Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport	31
4.3.1	Šolsko leto 2014/15.....	31
4.3.2	Šolsko leto 2015/16.....	31
4.3.3	Šolsko leto 2016/17	32
5	Predlagani cilji z didaktičnimi priporočili in ukrepi za umestitev znakovnega jezika v slovenski šolski prostor	32
5.1	Predšolska vzgoja	33
5.1.1	Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo v predšolskem obdobju.....	33
5.1.2	Predlog o umestitvi znakovnega jezika v kurikulumu za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke	34
5.1.3	Povzetek ukrepov na področju predšolske vzgoje	34
5.2	Osnovna šola.....	35
5.2.1	Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v programu osnovne šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo.....	35
5.2.2	Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojenem programu osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke	35
5.2.3	Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojeni program osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom	36
5.2.4	Ukrepi na področju osnovnega šolstva:	36
5.3	Srednja šola.....	37
5.3.1	Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v programih srednje šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo.....	37
5.3.2	Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojenih programih srednje šole za gluhe in naglušne dijake.....	37
5.3.3	Ukrepi na področju srednjega šolstva:	38
5.4	Predlog o opredeljevanju dela vzgojitelja/učitelja za znakovni jezik ter navodila za izvajanje dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja	38

5.4.1	Prostor	38
5.4.2	Vzgojitelj/učitelj za slovenski znakovni jezik.....	39
5.4.3	Prednosti takega sistema	39
5.4.4	Priporočila	39
5.4.5	Drugi predlogi	40
6	Viri in literatura.....	41

1 Uvod

Na pobudo Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport ter Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije je v okviru Zavoda RS za šolstvo leta 2016 začela delovati delovna skupina za pripravo predloga o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v prilagojene programe ter v programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo v vrtcu, osnovni in srednji šoli. Skupino so sestavljali člani vseh treh slovenskih vzgojno-izobraževalnih ustanov za gluhe in naglušne otroke: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Center za sluh in govor Maribor ter Center za komunikacijo, sluh in govor Portorož. Nadalje je bil vključen predstavnik Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije in predstavnica Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport. V skupini so sodelovali tudi jezikoslovci, ki se ukvarjajo s proučevanjem znakovnega jezika in z značilnostmi usvajanja jezika pri gluhih in naglušnih. Predlog je torej usklajen in hkrati podprt tako z znanstvenimi izsledki o znakovnih jezikih in njihovem usvajanju kot tudi s primeri dobre prakse vzgoje in izobraževanja gluhih v Sloveniji in tujini.

V predlogu se zavzemamo za postopen prehod k čim večji uresničitvi dvojezičnega izobraževanja gluhih. Pri tem dvojezičnost razumemo kot jezikosloven termin, ki označuje človekovo zmožnost jezikovnega izražanja v več kot enem jeziku ne glede na dejanski odstotek rabe posameznega jezika in ne glede na znanje posameznega jezika. V tem smislu je dvojezično izobraževanje vsako izobraževanje, pri katerem učni proces sistematično poteka v več kot enem jeziku. Z izrazom »čim večja uresničitev« dvojezičnega izobraževanja opisujemo dvojezično izobraževanje, ki poteka polovico učnega časa v enem in polovico v drugem jeziku, pri čemer so tudi učna gradiva na voljo v obeh jezikih. Pri takem izobraževanju en pedagoški delavec naenkrat uporablja le en jezik in torej jezikovnih kodov ne meša (mešanje jezikovnih kodov priporoča t. i. totalna komunikacija, ki jo s tem dokumentom zavračamo kot neustrezno). Dodatno opozarjamo, da raba termina »dvojezičnost« v nobenem pogledu ne opredeljuje pravnega statusa slovenskega znakovnega jezika v Republiki Sloveniji in se ne nanaša na pravni status jezikovne skupnosti njegovih uporabnikov.

Dokument, v katerem predstavljamo predlog, je osnovan, kot sledi. V uvodnem poglavju (2) navajamo nekatere informacije v zvezi z zgodovino, razvojem, osnovnimi značilnostmi in pravnim položajem znakovnih jezikov po svetu in v Republiki Sloveniji. V naslednjem poglavju (3) opisujemo spoznanja o usvajanju znakovnih jezikov v primerjavi z usvajanjem govornih jezikov, povzemamo opredelitev gluhot in zajemamo metode izobraževanja gluhih v slovenskem prostoru. Nadalje je v (4) predstavljeno stanje vzgoje in izobraževanja gluhih v Republiki Sloveniji: število šoloobveznih otrok, vzgojno-izobraževalne ustanove, ki tako izobraževanje izvajajo, in dosedanje delo Ministrstva za izobraževanje znanost in šport na zadevnem področju. V zadnjem poglavju (5) pa so oblikovani konkretni predlogi z didaktičnimi priporočili in ukrepi za izboljšanje oziroma dokončno rešitev vprašanja slovenskega znakovnega jezika znotraj slovenskega šolskega sistema po celotni vertikali. V prilogi so za podkrepitev predlogov dodane različne raziskave in analize s tega področja ter izkušnje po svetu.

2 Predstavitev bistvenih pojmov v zvezi z znakovnimi jeziki

V tem poglavju predstavljamo ključne pojme za razumevanje predloga. Poudarjamo, da slovenski znakovni jezik sodi v družino znakovnih jezikov (0), ki jih je v zgodovinskem razvoju zaznamovala diskriminacija (2.2) tako v evropskem (2.2.1) kot tudi v slovenskem prostoru (2.2.2). Nato naštevamo pravne dokumente, ki uravnavajo in usmerjajo rabo slovenskega znakovnega jezika v Republiki Sloveniji (2.3).

2.1 Znakovni jeziki

Znakovni jeziki so naravni jeziki s polno razvitimi slovnici, ki namesto slušnega prenosnika uporabljajo vidni prenosnik. Mednje sodi tudi slovenski znakovni jezik (SZJ), ki je avtohton jezik jezikovne skupnosti gluhih in nekaterih slišočih na območju Slovenije.

Nepoznavanje znakovnih jezikov v javnosti obnavlja in vzdržuje stare predsodke, jezikoslovci pa s svojim raziskovanjem dokazujejo, da zanje ni nobene osnove. Čeprav je že dolgo jasno, da vsaka skupnost gluhih razvije svoj znakovni jezik (ki se pogosto deli na narečja), javnost še vedno misli, da uporabniki znakovnih jezikov povsod po svetu uporabljajo en in isti znakovni jezik. Res je sicer, da so si znakovni jeziki v določenih vidikih med seboj podobni zaradi vpliva vidnega prenosnika (kar olajša sporazumevanje uporabnikom znakovnih jezikov, ki sicer uporabljajo različne znakovne jezike). Vendar jih zato še ne moremo razumeti kot en jezik – ampak jih kvečjemu lahko uvrstimo v isto jezikovno družino.

Znakovni jeziki tudi ne temeljijo na govornih jezikih in se od njih pomembno razlikujejo. Hkrati pa je tudi res, da vsi jeziki, tako govorni kot znakovni, izvirajo iz istega vira: človeških možganov. Zato so si v določenih vidikih vsi človeški jeziki med seboj podobni in zato lahko otrok enako hitro, uspešno in enako zlahka usvoji slovenščino, hrvaščino, kitajščino ali slovenski znakovni jezik.

2.2 Zgodovina znakovnih jezikov

Gluhi ustvarjajo in uporabljajo znakovne jezike, odkar so na svetu, zapisi o njih in njihovi uporabi v preteklosti pa so zelo redki. V nadaljevanju navajamo kronološko urejene zapise o ameriškem in o evropskih znakovnih jezikih (2.2.1) ter o slovenskem znakovnem jeziku (2.2.2).

2.2.1 Evropa in ZDA

V Španiji je v 16. stoletju že obstajal slovar kretenj in naslednjih 200 let se je razvijala slovnica katalonskega znakovnega jezika. Opat Charles de l' Epee je prvi uporabil znakovni jezik, in sicer francoski znakovni jezik, v šoli za gluhe otroke v Parizu in začel standardizirati sistem kretenj. Thomas Gallaudet in Laurent Clerc sta ustanovila prvo šolo za gluhe v Hartfordu v Ameriki, v kateri sta poučevala gluhe v ameriškem znakovnem jeziku (1817/18), prva univerza za gluhe pa je nastala leta 1864 v Washingtonu, ZDA. Znakovni jezik je ostal dominantna metoda poučevanja v izobraževalnem sistemu v Evropi in Ameriki vse do mednarodnega kongresa o izobraževanju gluhih leta 1880 v Milanu, ki je prepovedal uporabo znakovnega jezika v izobraževanju gluhih in v razvitih državah in njihovih kolonijah uvedel izobraževanje

po oralni metodi. Zaradi sprejetja milanskega sklepa (Podboršek in Krajnc, 2006) je izobrazbeni nivo pri gluhih zelo močno nazadoval, ker večina gluhih, rojenih v slišočih družinah, nima možnosti za stik z znakovnim jezikom doma, temveč šele ob vstopu v šolo – kar nujno vodi v zamudo pri usvajanju jezika. V tem času se je uporaba znakovnega jezika ohranila predvsem pri vsakodnevni komunikaciji, umetnosti in kulturi. V letih od 1970 do 1976 se je v ZDA izoblikovala metoda poučevanja gluhih, ki jo imenujemo »totalna komunikacija«, saj zajema vse modalitete jezikovnega (govorni in znakovni jeziki) in nejezikovnega izražanja (simboli, pantomima). S tem želi zagotoviti uspešno sporazumevanje med gluhi in slišočimi. Sistemska raba totalne komunikacije se ni izkazala za uspešno, saj ne uporablja nobenega obstoječega jezikovnega sistema – človek pa je ob rojstvu pripravljen na usvajanje jezika, ki poteka ločeno od pridobivanja kompetenc za nejezikovni način komunikacije. Dolgoletne zahteve po (ponovnem) priznanju znakovnih jezikov v izobraževalnem sistemu so nazadnje obrodile sadove, ko so nekatere evropske države uzakonile znakovne jezike kot manjšinske jezike, prva je bila Švedska leta 1980, za njo pa še Danska, Anglija in druge. Podobna priporočila državam so sprejeli leta 1984 UNESCO in leta 1988 Evropski parlament.

Pregled kurikula Finske in Škotske nam pokaže, da otroci, ki so uporabniki znakovnega jezika, dobijo podporo tam, kjer jo potrebujejo, ne glede na to, kje se izražajo in kakšne težave imajo. Za učenje znakovnega jezika je pripravljen učni načrt s ciljem utrjevanja identitete uporabnikov znakovnega jezika, njihove kulture in spoznavanja sveta in kulture slišočih.

Na Škotskem vključujejo v vzgojno izobraževalni proces ustrezne zunanje strokovnjake, ki izvajajo poučevanje znakovnega jezika ali nudijo tolmačenje, skladno s potrebami otroka. Usmeritve inkluzije šole zavezujejo, da otrokom, ki so uporabniki znakovnega jezika, zagotovi popolnoma enake možnosti, da lahko izkoristijo vse svoje zmožnosti. Kako poteka izobraževanje gluhih in naglušnih otrok po drugih državah predstavljamo v prilogi tega dokumenta (Priloga 2).

2.2.2 Slovenija

V Sloveniji je bil leta 1840 ustanovljen zavod za gluhe otroke v Gorici. Duhovnik Valentin Stanič je poučeval po znakovni metodi. Od sprejetja milanskega sklepa o prepovedi uporabe znakovnega jezika (1880) so v šoli za gluhe deklice v Šmihelu pri Novem mestu poučevali le po oralni metodi (1886). To metodo so uporabljali tudi v ljubljanski Gluhonemnici (1900), pri poučevanju pa so smeli uporabljati t. i. naravne kretnje le kot prvo sredstvo sporazumevanja in pomožno sredstvo za podajanje in pojasnjevanje novih pojmov ter kot sredstvo za izpraševanje gluhih otrok. Kretanja je bila predvsem izključena iz pouka, ki je potekal v slovenskem jeziku. Na strokovnem posvetu v Portorožu leta 1986 so sprejeli sklep rehabilitaciji znakovnega jezika v izobraževalnem sistemu na Slovenskem, vendar je v praksi v rabo prišla tako imenovana totalna metoda.

2.3 Položaj znakovnega jezika v Sloveniji

Odnos do gluhih in do slovenskega znakovnega jezika se je v zadnjih petdesetih letih korenito spremenil; po sprejetju deklaracije o znakovnih jezikih leta 1988 so namreč mnoge države tudi

zakonsko priznale pravico do uporabe znakovnega jezika v javnih jezikovnih položajih, med njimi tudi Slovenija (Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika – ZUSZJ iz leta 2002). Poleg tega je javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) na podlagi Zakona o raziskovalni in razvojni dejavnosti leta 2015 vpisala Zvezo društev gluhih in naglušnih Slovenije v evidenco raziskovalnih organizacij pod številko 3576. V evidenco raziskovalnih organizacij je vpisana Raziskovalna skupina Center za razvoj slovenskega znakovnega jezika. Kljub temu je večina znakovnih jezikov v primerjavi z govornimi jeziki še vedno zapostavljena. Uporaba vidnega prenosnika pri sporočanju in nepoznavanje osnovnih slovničnih značilnosti slovenskega znakovnega jezika namreč povzroča mnogo nerazumevanja. Kljub Zakonu o uporabi slovenskega znakovnega jezika v Sloveniji slovenski znakovni jezik glede uresničevanja pravic in izvajanja zaščite ni izenačen z manjšinskima jezikoma na dvojezičnem italijanskem oziroma madžarskem območju. Posledično se tudi v šolstvu ni sistemsko uveljavil model dvojezične vzgoje in izobraževanja gluhih, kljub temu da je to po mnenju slovenske in tuje stroke najbolj ustrezen način obravnave gluhih šoloobveznih otrok, ki so uporabniki (slovenskega) znakovnega jezika.

Seznam zakonodajnih in drugih pravno veljavnih dokumentov, ki določajo in usmerjajo jezikovne politike (jezikovne rabe in prakse), vezane na slovenski znakovni jezik in njegovo jezikovno skupnost, je obsežen. V nadaljevanju so naštetih po sklopih, ki zadevajo različne vidike jezikovne rabe in prakse, in sicer od ustavnih določil (2.3.1), do področnih zakonov glede dostopanja do informacij (2.3.2), pravic invalidov (2.3.3), uravnavanja vzgoje in izobraževanja (2.3.4), zgoraj omenjenega zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika (2.3.5) in evropske konvencije (**Napaka! Vira sklicevanja ni bilo mogoče najti.**).

2.3.1 Uresničevanje človekovih pravic: Ustava Republike Slovenije

Ustava je dokument največje vplivnosti, saj državo zavezuje k sprejemanju ukrepov (zakonov), s katerimi vsem osebam zagotavlja človekove pravice in enake možnosti. Pravica do uporabe jezika je opredeljena v dveh členih:

Enakost pred zakonom (14. člen)

V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

Pravica do uporabe svojega jezika in pisave (62. člen)

Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.

2.3.2 Dostopnost do informacij – zakonske uredbe

Dokumenti, ki uravnavajo jezikovno rabo in prakso v širšem družben okolju in poudarjajo dostopnost do informacij: *Zakon o varstvu pred diskriminacijo* (Uradni list RS 33/2016), *Zakon o medijih* (Uradni list RS 110/2006), *Zakon o elektronskih komunikacijah* (Uradni list RS

109/2012), *Uredba o ukrepih za končne uporabnike invalide* (Uradni list RS 101/2005), *Uredba o posredovanju in ponovni uporabi informacij javnega značaja* (Uradni list RS 76/2005).

2.3.3 Invalidsko varstvo v Republiki Sloveniji – zakonske uredbe

Večina uporabnikov slovenskega znakovnega jezika je gluhih in naglušnih, ki imajo status invalida. Pravice invalidov niso zagotovljene v enem, krovnem zakonu, temveč v področni zakonodaji, tako da različni zakoni urejajo različne pravice invalidov na različnih področjih: *Konvencija OZN o pravicah invalidov*, *Zakon o izenačevanju možnosti invalidov* (Uradni list RS 94/2010), *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja* (Uradni list RS), *Zakon o delovnih razmerjih* (Uradni list RS 42/2002), *Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov* (Uradni list RS), *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju* (Uradni list RS), *Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb* (Uradni list RS), *Zakon o graditvi objektov* (Uradni list RS), *Zakon o invalidskih organizacijah* (Uradni list RS) in *Nacionalne usmeritve za izboljšanje dostopnosti grajenega okolja, informacij in komunikacij za invalide* (Uradni list RS 24/05)

2.3.4 Vzgoja in izobraževanje – zakonske uredbe in izobraževalni programi

Zakonski okviri, ki urejajo statute otrok, učencev in dijakov v predšolskem in douniverzitetnem šolskem izobraževanju so: *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* (Uradni list RS, št. 16/07 – uradno prečiščeno besedilo, 36/08, 58/09, 64/09 – popr., 65/09 – popr., 20/11, 40/12 – ZUJF, 57/12 – ZPCP-2D, 47/15, 46/16 in 49/16 – popr.), *Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami* (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF in 90/12), *Zakon o vrtcih* (Uradni list RS, št. 100/05 – uradno prečiščeno besedilo, 25/08, 98/09 – ZIUZGK, 36/10, 62/10 – ZUPJS, 94/10 – ZIU, 40/12 – ZUJF in 14/15 – ZUUJFO), *Zakon o osnovni šoli* (Uradni list RS št. 81/06 – uradno prečiščeno besedilo, 102/07, 107/10, 87/11, 40/12 – ZUJF, 63/13 in 46/16 – ZOFVI-K), *Zakon o gimnazijah* (Uradni list RS 1/2007), *Zakon o maturi* (Uradni list RS 1/2007), *Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju* (Uradni list RS 12/1996, 44/2000, 86/2004, 79/2006-ZPSI-1), *Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami* (Uradni list RS 88/2013), *Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami* (Uradni list RS 88/2013), *Pravilnik o načinu izvajanja mature za kandidate s posebnimi potrebami* (Uradni list RS, št. 82/14).

Gluhi in naglušni se lahko izobražujejo v različnih vzgojno-izobraževalnih programih od najbolj integrativnih do segregativnih. Integrativni kot so programi s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo imajo za delo z gluhimi in naglušnimi sprejela izvedbena navodila, enako velja za *Kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke* (Uradni list RS št. 96/06), *Prilagojeni izobraževalni program devetletne osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom* (Uradni list RS 100/03 in 17/13) in *Posebni program vzgoje in izobraževanja* (Uradni list RS, št. 102/05 in 15/14).

Strokovni svet je sprejel tudi nekaj programov, ki so v celoti prilagojeni za gluhe in naglušne: *Prilagojeni program devetletne osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za*

gluhe in naglušne (Uradni list RS 100/03, 17/13 in 14/14) ter srednješolski programi:

- *Obdelovalec lesa* (Uradni list RS 30/2009),
- *Pomočnik v biotehniki in oskrbi* (Uradni list RS 4/2016),
- *Pomočnik v tehnoloških procesih* (Uradni list RS 30/2009),
- *Preoblikovalec tekstilij* (Uradni list RS 30/2009),
- *Gastronomske in hotelske storitve* (Uradni list RS 4/2016),
- *Grafični operater* (Uradni list RS 4/2016),
- *Izdelovalec oblačil* (Uradni list RS 53/2008),
- *Mizar* (Uradni list RS 110/2010),
- *Oblikovalec kovin - orodjar* (Uradni list RS 30/2009),
- *Računalnikar* (Uradni list RS 110/2010 in 101/2013),
- *Slaščičar* (Uradni list RS 4/2016),
- *Vrtnar* (Uradni list RS 4/2016),
- *Grafični tehnik* (Uradni list RS 4/2016),
- *Medijski tehnik* (Uradni list RS 30/2009),
- *Grafični tehnik – PTI* (Uradni list RS 4/2016),
- *Lesarski tehnik – PTI* (Uradni list RS 110/2010),
- *Strojni tehnik – PTI* (Uradni list RS 110/2010),
- *Ustvarjalec modnih oblačil – PTI* (Uradni list RS 110/2010).

2.3.5 Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (Uradni list RS 96/2002)

Ker slovenski znakovni jezik ustavno ni opredeljen ne kot uradni ne kot manjšinski jezik na območju Slovenije, njegovo uporabo uravnava Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (D1), na osnovi katerega se posebej opredeljujejo pravice uporabnikov slovenskega znakovnega jezika na vseh življenjskih področjih (človekove pravice, vzgoja in izobraževanje ter dostopnost do informacij).

Zakon gluho osebo opredeljuje kot osebo, ki je povsem brez sluha, oziroma osebo, ki zaradi težjega sporazumevanja uporablja znakovni jezik kot svoj prvi sporazumevalni jezik (3. člen ZUSZJ). Ta zakon določa pravico gluhih oseb, da lahko uporabljajo slovenski znakovni jezik in pravico gluhih oseb do informiranja v njim prilagojenih tehnikah. Zakon določa tudi obseg in način uveljavljanja pravice do tolmača za znakovni jezik pri enakopravnem vključevanju v življenjsko in delovno okolje z enakimi možnostmi, kot jih imajo osebe brez okvare sluha (1. člen ZUSZJ). Po podatkih Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije v Sloveniji slovenski znakovni jezik kot prvi jezik sporazumevanja uporablja okoli 900 gluhih oseb.

Gluhi in naglušni v Sloveniji, ki se sporazumevajo v slovenskem znakovnem jeziku, imajo naslednje temeljne jezikovne pravice. Gluhe osebe imajo po 10. členu Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika pravico uporabljati slovenski znakovni jezik v postopkih pred državnimi organi, organi lokalne samouprave, izvajalci javnih pooblastil oziroma **izvajalci javne službe**. Ta pravica se uresničuje z uveljavljanjem pravice do tolmača za znakovni jezik. Državni organi, organi lokalne samouprave, izvajalci javnih pooblastil oziroma izvajalci javne službe so jo po 11. členu istega zakona dolžni zagotoviti ter hkrati po 12. členu istega zakona zagotoviti tudi plačilo stroškov tolmača za znakovni jezik.

Poleg tega ima gluha oseba po 13. členu istega zakona pravico uveljavljanja zagotovitve tolmačenja po lastni presoji v obsegu 30 ur letno, **gluha oseba, ki ima status dijaka ali študenta, pa zaradi dodatnih potreb, povezanih z izobraževanjem, lahko tudi več, vendar skupaj največ 100 ur letno**. Plačilo stroškov tolmača za znakovni jezik iz tega člena krije ministrstvo, pristojno za invalidsko varstvo.

V letu 2017 je za izvajanje tega zakona na voljo 47 tolmačev.

2.3.6 Jezikovne in druge pravice gluhih v vzgojno izobraževalnem procesu

Konvencija o pravicah invalidov (Uradni list RS, št. 37/08, 2008) nalaga državam pogodbenicam, da naj priznavajo gluhim pravico do izobraževanja brez diskriminacije in na podlagi enakih možnosti ter na tak način zagotavljajo vključujoč izobraževalni sistem na vseh ravneh.

Konvencija poudarja:

- Nacionalni znakovni jeziki so enakovredni govorjenim jezikom, zato jih je treba spoštovati in spodbujati uporabo tega jezika pri gluhih osebah.
- Gluhi otroci pravico do uporabe maternega jezika, tj. znakovnega jezika in si tako razvijejo močno jezikovno in kulturno identiteto (ponotranjijo jezikovno in kulturno identiteto z druženjem s svojimi gluhih vrstniki in odraslimi osebami tekom življenja).
- Izobraževanje gluhih otrok naj poteka v jeziku in na način ter v obliki komunikacije, ki so najprimernejši za posameznika, in v takem okolju, ki najbolj spodbuja akademski in socialni razvoj.
- gluhi in slišči učitelji naj pridobijo ustrezno izobrazbo za poučevanje znakovnega jezika oziroma v znakovnem jeziku v izobraževalnem procesu na vseh ravni.

Medicinski pogled na gluhoto pogostokrat nosi največjo avtoriteto in s tem tudi posredno vpliva na odnos do kulture, identitete in slovenskega znakovnega jezika. Medicinski pogled je usmerjen v »rehabilitacijo po slušni poti z vsemi tehničnimi pripomočki« in pri tem spregleda, da so gluhi prikrajšani za vir informacij po vidni poti, ki je najmočnejša pri gluhih.

Kultura gluhih ni le zgolj znakovni jezik, je sklop različnih dejavnikov: načini reševanja izzivov, komunikacija, pripovedovanje zgodbic, literatura, raziskovanje, pripadnost, identični

problemi v vključevanju v okolje, druženje, soočanje s stereotipi in predsodki iz okolja itd. Gluhi se želijo identificirati med sabo in se hkrati vključevati v širši krog tako, da se počutijo sprejete in enakovredne.

Uporaba slovenskega znakovnega jezika in govorica telesa predstavljata naravno identiteto gluhih, ki ju družba sprejema kot nekaj drugačnega. Pri oblikovanju identitete se gluhi v splošni družbi soočajo s številnimi dejavniki kot so stereotipi in druge negativne oznake. Inkluzija je težaven in dolgotrajen proces za gluhega posameznika, ker njegov znakovni jezik in identiteta pogosto nista v domeni samo vzgoje in izobraževanja. Sistem vzgoje in izobraževanja pa ima velik vpliv na razvoj gluhega otroka, zato je pomembno, da se zavzemajo za enakopravnost, se pravi, medsebojno spoštovanje, prepoznavanje in prilagojenost identiteti in praksi gluhih. Potrebno je vzpostaviti postopke, ki bodo v vzgoji in izobraževanju gluhih otrok upoštevali tudi značilnosti skupnosti gluhih.

Evropska zveza gluhih (EUD – European Union for the Deaf) zagovarja človekove pravice do enakovrednega izobraževanja gluhih otrok v primerjavi z njihovimi slišječimi sovrstniki, kar pomeni, da se gluhi otroci izobražujejo v nacionalnem znakovnem jeziku vzporedno z nacionalnim govorjenim jezikom. Tekoča uporaba jezika, tj. znakovni jezik, omogoča kakovostno dostopanje do kakršnokoli informacij na podlagi nacionalnih učnih načrtov in intervencijskih programov v zgodnjem obdobju otrokovega življenja ne glede na vrsto uporabe slušnih pripomočkov (polžkov vsadek, slušni aparat).

Konvencija o pravicah invalidov (Uradni list RS, št. 37/08, 2008) nalaga državam pogodbenicam, da naj priznavajo gluhim pravico do izobraževanja brez diskriminacije in na podlagi enakih možnosti ter na tak način zagotavljajo vključujoč izobraževalni sistem na vseh ravneh. Konvencija poudarja:

- Nacionalni znakovni jeziki so enakovredni govorjenim jezikom, zato jih je treba spoštovati in spodbujati uporabo tega jezika pri gluhih osebah.
- Gluhi otroci pravico do uporabe maternega jezika, tj. znakovnega jezika in si tako razvijejo močno jezikovno in kulturno identiteto (ponotranjijo jezikovno in kulturno identiteto z druženjem s svojimi gluhih vrstniki in odraslimi osebami tekom življenja).
- Izobraževanje gluhih otrok naj poteka v jeziku in na način ter v obliki komunikacije, ki so najprimernejši za posameznika, in v takem okolju, ki najbolj spodbuja akademski in socialni razvoj.
- gluhi in slišječji učitelji naj pridobijo ustrezno izobrazbo za poučevanje znakovnega jezika oziroma v znakovnem jeziku v izobraževalnem procesu na vseh ravni.

Prav tako Salamanška izjava (5. odstavek dokumenta EUD), sprejeta na svetovni konferenci o posebnih potrebah otrok na področju izobraževanja leta 1994, poudarja pomen znakovnega jezika kot sredstvo komunikacije v skupnosti gluhih. Člen 21 Salamanške deklaracije določa, da se upoštevajo individualne razlike in življenjske okoliščine otrok, na podlagi katerih se določi oblika šolanja gluhih (in gluhoslepih), in sicer šolanje v posebnih (segregacija) oziroma običajnih šolah (inkluzija).

Pri izobraževanju v inkluziji se večina gluhih otrok, tudi tisti s polževimi vsadki, srečujejo z različnimi težavami pri komunikaciji v običajnih razredih, kjer ne morejo sodelovati v različnih šolskih situacijah, če nimajo dodatne podpore, tj. tolmač za znakovni jezik.

Pri šolanju gluhih otrok v inkluziji morajo sprejeti naslednje ukrepe za uspešno izobraževanje gluhih otrok:

- Zagotoviti tolmača za znakovni jezik oziroma gluhega spodbujevalca pri komunikaciji v znakovnem jeziku v učnem procesu.
- Staršem zagotoviti podporo in možnost za učenje znakovnega jezika.
- Pravico do nepristranskih informacij o napredku gluhih otrok v izobraževalnem procesu (3. odstavek dokumenta EUD).

Dokument Svetovne zveze gluhih (WFD – World federation of the Deaf) navaja naslednje ključne točke za uresničevanje pravice in dolžnosti na področju izobraževanja gluhih, in sicer:

- nacionalni znakovni jezik mora biti priznan na enak način kot govorni jezik v vseh izobraževalnih ravneh,
- država mora zagotoviti implementacijo programov za poučevanje znakovnega jezika za starše gluhih otrok in skrb za gluhe otroke v sodelovanju z gluho skupnostjo in gluhi učitelji znakovnega jezika,
- kakovostno izobraževanje v nacionalnem znakovnem jeziku in knjižnem jeziku je eden od ključnih dejavnikov za izpolnitev širše človekove pravice gluhih otrok in gluhih odraslih,
- raziskave kažejo, da zgodnje učenje znakovnega jezika ne ovira pri učenju govornega jezika (pisanje in govor),
- gluhi otroci morajo imeti popoln dostop do izobraževanja v svojem maternem znakovnem jeziku ne glede na trend tehnoloških naprav, ki jih lahko uporabljajo,
- izobraževanje v večjezičnem okolju spodbuja gluhe otroke in zagotovi spoštovanje njihov jezik, kulturno in jezikovno identiteto, raznolikost njihovih izkušenj in daje možnost izbire, s katerimi povečajo dolgoročno progresivnost na socialno-ekonomskem in akademskem področju.

3 Sistemska obravnava gluhih v vzgoji in izobraževanju

Izguba sluha vpliva na različna področja otrokovega življenja – na sporazumevanje, socializacijo, izobraževanje. V populaciji naglušnih in gluhih otrok se lahko pojavljajo velike individualne razlike. Jezikovni razvoj gluhih, izbira in način usvajanja prvega jezika ter način sporazumevanja so odvisni od:

- i. maternega jezika staršev (govorni oziroma znakovni), kot je predstavljeno v (3.1);
- ii. stopnje okvare sluha, kot je predstavljeno v (3.2);
- iii. pravočasne diagnostike okvare sluha, dodelitve slušnega aparata ali vstavitve polževega vsadka, redne uporabe teh pripomočkov in ustrezne rehabilitacije – oziroma

od vključitve v jezikovno skupnost uporabnikov slovenskega znakovnega jezika, kot je predstavljeno v (3.3).

3.1 Usvajanje znakovnega jezika

Starši, pedagoški in strokovni delavci se z otrokom začnejo sporazumevati takoj po rojstvu. Uporabljajo jezik, a tudi druga sporazumevalna sredstva: mimiko obraza, naravne kretnje, pantomimo, barvo glasu, simbole, oblike. Pogosto pa se ne zavedajo, da je jezik povsem drugačen od nejezikovnih načinov sporazumevanja. Jezikovno izražanje ne sledi zdravorazumski logiki, ampak samostojnemu in natančno določenemu sistemu pravil, ki jih imenujemo slovnica. Ker ta sistem sodeluje z ostalimi možganskimi sistemi, jezik za človeka ni le sporazumevalno sredstvo. Poleg sporazumevanja spodbuja in omogoča tudi sam razvoj otrokovih možganov v najzgodnejšem obdobju.

Medicinska stroka in tehnologija je v zadnjih desetletjih skokovito napredovala. Slušni pripomočki so doživeli izjemen razvoj in videti je, da se bo napredek nadaljeval tudi v prihodnje. Vendar pa nobena operacija in noben tehnološki pripomoček otroku ne more vrniti sluha v taki obliki, kot ga imajo slišči otroci, saj je pomembno tudi, *kako* bo otrok slišal. Kako bo sprejemal jezikovne in tudi nejezikovne informacije? Bo njegov jezikovni in posledično kognitivni razvoj potekal enako kot pri sliščih otrocih? Kako bo usvojil jezik: pravočasno ali z zakasnitvijo?

Jezikoslovci so pokazali, da usvajanje znakovnih jezikov v normalnih okoliščinah (torej ob zadostni izpostavljenosti jeziku znotraj primarne jezikovne skupnosti oziroma družine) poteka povsem enako kot usvajanje govornih jezikov (Newport, 1990). V starosti, ko slišči malčki začnejo govorno blebetati (tj. preizkušati svoje govorne organe z uporabo preprostih zlogov), gluhi otroci, ki so bili od rojstva izpostavljeni znakovnemu jeziku, začnejo blebetati znakovno (tj. preizkušati svoje roke z uporabo preprostih oblik dlani, gibanja in usmeritev). Podobno kot se glasovno blebetanje loči od nenadzorovanega izpuščanja glasov, tudi v znakovnem blebetanju odrasli uporabniki znakovnega jezika lahko prepoznavajo posamezne jezikovne prvine, ki se jasno razlikujejo od nenadzorovanega kriljenja z rokami. Gre za zelo pomembno odkritje, ki nakazuje, da jezikovni razvoj oziroma usvajanje maternega jezika poteka enako ne glede na sporazumevalni kanal in da so znakovni jeziki res povsem primerljivi z govornimi jeziki. Vznik znakovnega jezika je torej povsem naravna rešitev v primeru, da je dostopnost do glasovnih jezikovnih informacij onemogočena ali omejena (Mayberry, 2003). Kljub temu slišči, ki le redko pridejo v stik z gluhoto, gluhe še vedno usmerjajo k (izključni) rabi govornih jezikov. Posledično gluhi svoj materni jezik pogosto usvojijo z zakasnitvijo (prav tam), ki vpliva na njihove jezikovne, sporazumevalne in kognitivne kompetence. Jezikovni razvoj gluhih otrok je torej odvisen od tega, na kakšen način in kako zgodaj so začeli usvajati jezik, ki ga lahko zaznajo, kakor bo podrobneje razloženo v razdelkih (3.1.1) in (3.1.2).

3.1.1 Gluhi in slišči otroci gluhih staršev

Le manjši delež gluhih otrok se rodi gluhim staršem in v domačem okolju usvoji znakovni jezik kot materni jezik. Podatki o tem deležu so stari in dostopni le za ZDA (Schein in Delk, 1974),

vendar raziskovalci sklepajo, da se tudi danes in tudi v drugih državah giba med 5 in 10 % staršev, ki se s svojim gluhih otrokom sporazumevajo v znakovnem jeziku. Nekateri otroci gluhih staršev so tudi sami gluhi, medtem ko so drugi slišči in hkrati z znakovnim jezikom usvojijo tudi govorni jezik, na primer slovenščino (so dvojezični in jih z mednarodno kratico imenujemo CODA, ang. children of deaf adults).

Ker so bili otroci iz obeh omenjenih podskupin že ob rojstvu izpostavljeni jeziku, ki ga lahko zaznajo, so jezik usvojili spontano in v normalnih časovnih okvirjih. Po usvojitvi znakovnega jezika oziroma kombinacije znakovnega in govornega jezika se ti otroci tako govorne kot tudi znakovne jezike zlahka učijo kot tuje jezike. Z jezikoslovnega vidika nobena od teh dveh podskupin ni rizična, saj ti otroci v vsakem primeru usvojijo materni jezik. S stališča jezikoslovnih raziskav in praktičnih pedagoških izkušenj na terenu, na osnovi težnje po enakopravni obravnavi otrok v izobraževanju in na osnovi Konvencije o človekovih pravicah ter Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika pa snovalci tega dokumenta priporočamo, da se predvsem enojezičnim maternim uporabnikom znakovnega jezika (torej gluhih otrokom gluhih staršev) zagotovi izobraževanje v jeziku, ki je njihov materni jezik, torej v znakovnem jeziku. Več o konkretnem predlogu smo zapisali v poglavju (5).

3.1.2 Gluhi otroci sliščih staršev

Kot je bilo opisano v (3.1.1), gluhi in slišči otroci gluhih staršev torej usvojijo jezik na običajen način in v običajnih časovnih okvirjih, ki so predvideni za usvajanje maternega jezika. Večinoma pa se gluhi otroci rodijo sliščim staršem, ki ne obvladajo znakovnega jezika in v kritičnem obdobju otrokovega razvoja le redko dosežejo stopnjo, da bi se z njimi lahko sporazumevali v znakovnem jeziku. Če starši in sorodniki ne uporabljajo slovenskega znakovnega jezika, gluhi otroci jezikovnega izkustva ne dobijo v tistih časovnih okvirjih, ki so predvideni za usvajanje maternega jezika. V preteklosti pa se je celo dogajalo, da so bili taki otroci povsem odrezani od jezikovnega izkustva, vse dokler niso vstopili v sistem takega izobraževanja, kjer so bili združeni s svojimi gluhih vrstniki in so lahko vsaj med seboj vzpostavili komunikacijo v znakovnem jeziku – tudi če se pri pouku ta jezik ni uporabljal kot učni jezik.

Danes gluhi otroci ne glede na medicinski napredek na področju slušnih pripomočkov v povprečju pridobijo prva jezikovna izkustva nekoliko kasneje kot njihovi slišči vrstniki. Gluhi otroci, pri katerih je okvara sluha zgodaj odkrita, do šestega meseca starosti prejmejo slušne aparate, starši pa navodila za razvoj poslušanja. V starosti 1 leta ali prej ti otroci prejmejo polžev vsadek in do 2. leta je jasno, ali in na kakšen način bo otrok usvajal govorni jezik. V večini primerov ga usvaja uspešno. Nekateri otroci pa govornega jezika zaradi različnih vzrokov ne usvojijo na način, kot bi ga slišči otroci. Ker se to dejstvo navadno ugotovi šele ob vstopu v osnovno šolo, v slovenskem prostoru pa ni v praksi, da bi otroci s polžkovim vsadkom sočasno usvajali tudi slovenski znakovni jezik, taki otroci tudi slovenskega znakovnega jezika ne usvojijo kot svoj materni jezik, ampak v najboljšem primeru kot zakasneli materni jezik.

Študije na ameriškem znakovnem jeziku so potrdile (Mayberry et al., 2002; Boudreault in Mayberry, 2006; Mayberry, 2010), da pozno jezikovno izkustvo in posledična zakasnitev pri usvajanju maternega jezika v otroštvu bistveno vpliva na zmožnost razumevanja in izražanja v jeziku. Ta dejstva jasno kažejo nekaj, kar pristopi k strokovni obravnavi gluhih pogosto spregledajo: zgodnje usvajanje maternega jezika je predpogoj za uspešno učenje tujih jezikov, naj bodo govorni ali znakovni (Ramirez et al., 2013; Hall et al., 2013).

Zaradi pomanjkanja informacij, ki bi jih otrok sicer prejel prek jezikovnega kanala, je v primeru zakasnelega usvajanja jezika praviloma upočasnjena tudi razvoj nejezikovnih kognitivnih sposobnosti (Dornik, 2009). Gluhi zaradi skromnejših izkušenj (ne pa gluhosti kot take) posredno zaostanejo tudi v nekaterih nejezikovnih razvojnih fazah (Košir, 1999).

3.1.3 Usvajanje jezika ni učenje branja in pisanja

V nasprotju z govorom oziroma znakovnim jezikom, ki ju otrok ob zadostni izpostavljenosti jeziku usvoji povsem spontano, pa se branje in pisanje ne pojavita samodejno, temveč se ju mora otrok naučiti. Večina otrok ti spretnosti pridobi v procesu šolanja, pri gluhih otrocih pa so učitelji postavljeni pred velik izziv, kako oblikovati učinkovite strategije, ki bodo gluhim in naglušnim otrokom v optimalno pomoč pri usvajanju branja in pisanja (Wauters in Klerk, 2014). Mnoge raziskave v zadnjih desetletjih kažejo, da večina gluhih otrok izkazuje precejšnje zaostanke v pismenosti (Conrad, 1979; Power in Leigh, 2000; Traxler, 2000; Wauters, Van Bon in Tellings, 2006).

3.2 Opredelitev gluhoste

Na govorno-jezikovne in komunikacijske veščine pomembno vplivajo tudi vrsta in stopnja izgube sluha ter čas nastanka (pred razvojem jezika ali po razvoju jezika). Prav tako je jezikovni razvoj odvisen od pridruženih motenj, ki jih lahko imajo gluhi in naglušni otroci. Pri opredeljevanju gluhih in naglušnih otrok ne moremo mimo dejstva, da imajo lahko gluhi in naglušni otroci tudi pridružene motnje in težave (npr. CP, MDR, razvojna apraksija, avtistične motnje, slepoto ali slabovidnost ...), ki vplivajo na njihov način komuniciranja. Raziskave kažejo, da ima od 5 do 25 % gluhih otrok pridružene motnje, kot so na primer nižje intelektualne sposobnosti, 30 do 40 % gluhih otrok ima psihološke, fizične ali nevrološke posledice, ki se lahko kažejo kot učne težave (10 %), ADD (6,6 %), težave z vidom (4,4 %), cerebralna paraliza (3,3 %) in čustvene težave (1,8 %) (Marschark in Hauser, 2012).

V tem podpoglavju povzemamo Kriterije za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami za tiste gluhe in naglušne otroke, ki bi jim znakovni jezik lahko predstavljal ustrezen način usvajanja jezika. V nadaljevanju opredeljujemo naglušne (3.2.1) in gluhe (3.2.2) otroke.

3.2.1 Naglušni otroci

Naglušni otrok ima povprečno izgubo sluha na govornem področju na frekvencah 500, 1000, 2000 in 4000 Hz manj kot 110 dB, gluhi otrok pa več kot 110 dB. Na slušno in govorno-

jezikovno funkcioniranje gluhih otrok pomembno vpliva vstavitve polževega vsadka, saj otroci, ki so po medicinskih kriterijih gluhi, zaradi polžkovnega vsadka lahko slušno in govorno funkcionirajo kot naglušni. Ob pravočasni in ustrezni habilitaciji ali rehabilitaciji se razvijajo področja poslušanja, govornega jezika (tako prozodija kot izgovarjava, tako razumevanje kot izražanje) ter sposobnost uporabe jezikovnih veščin v vsakdanjih življenjskih okoliščinah. Otrok se uči poslušanja, govora in jezika ter se primarno sporazumeva po slušno-govorni poti.

Tako imenovani »funkcionalno gluhi« pa je otrok, ki je po medicinskih kriterijih naglušen, vendar deluje kot gluhi. Lahko ima dodatne težave, ki niso opredeljene v drugih kriterijih tega pravilnika, mu pa znižujejo delovanje. Funkcionalno gluhi usvaja jezik, govor in sporazumevanje primarno po vizualni in kinestetični poti s pomočjo specifičnih vaj, enoročne abecede, z odgledovanjem z ustnic in s pomočjo naravnih kretenj ter slovenskega znakovnega jezika. Razvoj sluha, govora in načina sporazumevanja je odvisen od pravočasne diagnostike okvare sluha, dodelitve slušnega aparata ali vstavitve polževega vsadka, redne uporabe teh pripomočkov in ustrezne rehabilitacije.

3.2.1.1 Otrok z lažjo izgubo sluha (povprečna izguba v govornem območju 26 do 40 dB)

Je otrok, ki ima obojestransko lažjo izgubo sluha ali zmerno izgubo na enem ušesu in je brez izgube na drugem ušesu. Otrok usvaja govorni jezik; v hrupnem okolju se poslužuje tudi veščine odgledovanja z ustnic. Pri usvajanju govornega jezika ima lahko težave pri izgovarjavi glasov v besedah, usvajanju besedišča, uporabi slovničnih pravil in oblikovanju povedi v smiselno celoto (težave se pojavljajo na začetku, ko se otrok šele uči govornega jezika in sporazumevanja; podobne težave se pojavljajo tudi pri otroku, ki je bil diagnosticiran kasneje). V tihem okolju otrok sliši in razume govor. Sprememba pogojev poslušanja (tih govor, hrup, slabše razumljiv sogovornik, oddaljenost od izvora zvoka, slab akustični prostor ipd.) pa povzroči, da je otroku govor težje razumljiv. Pride do napačnega slušnega zaznavanja določenih glasov, ki spremenijo pomen povedanega. Lahko ima težave tudi pri slušni orientaciji. Sporazumevanje v slovenskem znakovnem jeziku je ob predpostavki, da je otrok v rednem in zadostnem stiku s tem jezikom, nemoteno in brez odstopanj glede na normalen proces usvajanja jezika (govornega ali znakovnega).

3.2.1.2 Otrok z zmerno izgubo sluha (povprečna izguba v govornem območju 41 do 60 dB)

Je otrok, ki ima obojestransko zmerno izgubo sluha ali težko, najtežjo ali popolno izgubo na enem ušesu in je brez izgube na drugem ušesu. Otrok usvaja govorni jezik ter se sporazumeva primarno po slušni poti s pomočjo slušnega pripomočka. Pri govoru in sporazumevanju si pomaga tudi z odgledovanjem z ustnic. Usvajanje govora je upočasnjeno, saj glasove v besedah sliši nepopolno in jih nerazumljivo tudi izgovarja. Slabše so lahko nekatere prvine govorne prozodije (melodija, ritem, višina, glasnost, tempo). Posledice se kažejo tudi v pomanjkljivem razumevanju besed, povedi, besedila in sobesedila. Nespretno oblikuje povedi v smiselno celoto, težave ima pri pravilni rabi slovničnih pravil. V vsakdanjem življenju ima precejšnje težave pri sporazumevanju, še posebno v hrupnem okolju. Sporazumevanje v slovenskem znakovnem jeziku je ob predpostavki, da je otrok v rednem in zadostnem stiku s tem jezikom, nemoteno in brez odstopanj glede na normalen proces usvajanja jezika (govornega ali znakovnega).

3.2.1.3 Otrok s težko izgubo sluha (povprečna izguba v govornem območju od 61 do 90 dB)

Otrok ima obojestransko težko izgubo sluha ali popolno izgubo na enem ušesu in zmerno izgubo na drugem ušesu. Otrok usvaja govorni jezik pretežno po slušni poti s pomočjo slušnega pripomočka; pri sporazumevanju potrebuje odgledovanje z ustnic, nekateri si pomagajo z znakovnim jezikom. Usvajanje govora po slušni poti je upočasnjeno, okrnjeno in zahtevno, saj veliko glasov v besedah sliši nepopolno in popačeno ter težko razbere posamezne besede. Težko razume povedi in besedilo, težko sledi sobesedilu. Običajno glasove v besedah izgovarja pomanjkljivo (izpušča, zamenjuje), v večini prvin je slaba tudi govorna prozodija, kar privede do težje razumljivega govora. Posledice se kažejo v skromnem besednem zakladu in pomanjkljivem usvajanju vseh jezikovnih ravni v govorjeni, pri večini tudi v pisani besedi. V vsakdanjem življenju ima običajno zelo velike težave pri razumevanju govora po slušni poti. Sporazumevanje v slovenskem znakovnem jeziku je ob predpostavki, da je otrok v rednem in zadostnem stiku s tem jezikom, nemoteno in brez odstopanj glede na normalen proces usvajanja jezika (govornega ali znakovnega).

3.2.2 Gluhi otroci

3.2.2.1 Otrok z najtežjo izgubo sluha (povprečna izguba v govornem območju 91 do 110 dB)

Otrok ima obojestransko najtežjo izgubo sluha in je funkcionalno gluh. Otrok ima slušno zaznavo le s pomočjo slušnega pripomočka. Otrok usvaja jezik primarno po vizualni poti. Govorni jezik usvaja močno upočasnjeno in okrnjeno tudi po slušni poti. Glasove sliši zelo popačeno ali jih sploh ne sliši ter težko slušno loči besede med seboj. Posledice se pogosto kažejo v zelo skromnem besedišču. Pomanjkljivo oblikuje povedi v smiselno celoto, okrnjena je uporaba slovničnih pravil. Razumevanje besed, povedi in navodil je pogosto šibko. Govor je pogosto težko razumljiv ali nerazumljiv, govorna prozodija je v večini elementov zelo slaba. Pisno sporazumevanje je razumljivejše od govora, vendar ima večinoma težave na vseh ravneh jezika. Otrok primerno sliši le z uporabo polževega vsadka ali z vsadkom v možgansko deblo. Govor in jezik dobro usvoji le, če dovolj zgodaj dobi polžev vsadek ali vsadek v možgansko deblo in ustrezno strokovno pomoč. Govora, jezika in sporazumevanja se tako uči po slušni poti. Sporazumevanje v slovenskem znakovnem jeziku je ob predpostavki, da je otrok v rednem in zadostnem stiku s tem jezikom, nemoteno in brez odstopanj glede na normalen proces usvajanja jezika (govornega ali znakovnega).

3.2.2.2 Otrok s popolno izgubo sluha – gluhi otrok (povprečna izguba v govornem območju nad 110 dB)

Otrok ne loči niti dveh jakosti zvoka niti ne dveh frekvenc, ni sposoben slišati ali razumeti govora, tudi če je ojačen. Otrok usvaja slovenski znakovni jezik. Govorni jezik je pogosto nerazumljiv. Posledice se kažejo v zelo skromnem besedišču govornega jezika. Bogatejše pa je lahko sporazumevanje v slovenskem znakovnem jeziku ali v pisni obliki. Otrok sliši le z uporabo polževega vsadka ali z vsadkom v možgansko deblo. Govorni jezik dobro usvoji le, če dovolj zgodaj dobi polžev vsadek ali vsadek v možgansko deblo in ustrezno strokovno pomoč. Govora, jezika in sporazumevanja se tako uči po slušni poti. Sporazumevanje v slovenskem

znakovnem jeziku je ob predpostavki, da je otrok v rednem in zadostnem stiku s tem jezikom, nemoteno in brez odstopanj glede na normalen proces usvajanja jezika (govornega ali znakovnega).

3.3 Metode izobraževanja gluhih otrok

Na govorno-jezikovne in komunikacijske veščine pomembno vplivajo tudi ustrezna in zgodnja habilitacija ali rehabilitacija ter vključitev v vzgojno-izobraževalni program.

Da se otrok nauči učinkovito uporabljati jezik, mora biti v prvih letih življenja z njim v nenehnem stiku, mora ga sprejemati in se nanj odzivati. Razvoj govornega in znakovnega jezika pa sledi enakim principom tako pri gluhih kot pri slišočih otrocih. Raziskava Ajde Pfifer, ki je bila narejena v slovenskem prostoru (Priloga 1) navaja, da višja kompetentnost v znakovnem jeziku napoveduje višjo kompetentnost v pismenosti in da ima čim zgodnejši dostop do znakovnega jezika pozitiven učinek na jezikovno kompetentnost gluhih otrok pri vseh obravnavanih generacijah, ki so bile izpostavljene različnim zgodnjim medicinskim intervencijam, možnostim implantacije in šolanja (Pfifer, 2016). S tem Pfiferjeva potrjuje rezultate študije, izvedene na Nizozemskem (Giezen 2011). Gluhi otroci gluhih staršev, ki so zgodaj izpostavljeni znakovnemu jeziku dosegajo tako na socialnem, jezikovnem kot kognitivnem področju primerljive vzorce razvoja glede na slišče vrstnike.

Za otrokov jezikovi in kognitivni razvoj je torej bistveno, da je izpostavljen zadostnemu jezikovnemu izkustvu, ki ga lahko zaznava, že od rojstva naprej – in kontinuirano vsa leta izobraževanja (Mayberry 1993, 2010). Zato morajo starši in pedagoški delavci v javnih izobraževalnih programih predvsem poskrbeti, da bo gluhi otrok nemudoma izpostavljen jeziku, ki ga bo lahko zaznal. Možnosti, med katerimi lahko izbirajo, bodo predstavljene v nadaljevanju. Glede na učni jezik lahko pristope do izobraževanja gluhih strnemo v naslednje skupine: usvajanje izključno govornega jezika – lahko preko polževega vsadka (3.3.1), usvajanje prvenstveno govornega jezika s totalno metodo (3.3.2) in usvajanje govornega in znakovnega jezika z modelom dvojezične vzgoje in izobraževanja gluhih (3.3.3).

3.3.1 Usvajanje izključno govornega jezika

Neposredna vključenost gluhih otrok v slišče okolje prek zgodnjega učenja slovenščine lahko prinaša nemalo težav. Čeprav lahko logopedi in surdopedagogi nudijo pomoč pri vključevanju otrok v slišče okolje, se pri usvajanju govornega jezika (slovenščine) kot maternega jezika ti otroci pogosto srečujejo z resnimi oziroma nepremostljivimi težavami. Slušni pripomočki ne ustrezajo vsakomur, učenje jezika prek poškodovanega ali omejenega sporazumevalnega kanala pa v vsakem primeru zahteva izreden napor in voljo (medtem ko sicer proces poteka naravno, samodejno in intuitivno) ter je v vsakem primeru oteženo in dolgotrajno. V resnici je oralna metoda zares uspešna le v primerih, ko so otroci sluh izgubili v starosti, ko so že lahko pridobili določeno jezikovno izkušnjo (Košir 1999; Dornik, 2009; Bauman et al., 2009).

Pri gluhih otrocih, ki do osnovne šole niso prišli v stik z zaznavnim jezikom in zato niso usvojili maternega jezika, pa so napor pri učenju govornega jezika po oralni metodi lahko povsem zaman. Metoda ne prinaša pričakovanih rezultatov, saj mnogi gluhi odhajajo iz šole slabše

opismenjeni (Moderndorfer, 1989; Bauman et al., 2009). Kljub temu so se nekateri gluhi, ki so bili vključeni v slovenski šolski sistem, tekom dolgotrajnih rehabilitacijskih programov po oralni metodi naučili izgovarjati glasove slovenskega jezika. Človeški možgani so pač neverjetni in proti pričakovanjem omogočajo, da se gluhi govornega jezika naučijo prek branja z ustnic. Vendar to znanje ni spontano, ampak plod dolgotrajnih rehabilitacijskih programov, ker se gluhi govornega jezika prek branja z ustnic lahko naučijo le z izjemnim naporom. Ob tem ne smemo pozabiti, da je govorni jezik zanje le nadomestek, omejeno sredstvo komunikacije – njegovih nians in predvsem poetične rabe ne bodo nikoli mogli zaznati (niti s slušnimi pripomočki). Razen v primerih, ko je otrok že v zgodnjem otroštvu pridobil polžev vsadek in se uspešno rehabilitiral. V drugih primerih pa gluhi ostajajo prezrti in zato zahtevajo, »da jih smatramo za jezikovno manjšino (...) Enodimenzionalna integracija gluhih bi pomenila neenakopraven položaj s slišječimi. Gluhi otroci preprosto ne slišijo in ne sodijo v verbalni pouk. Integracija ni magično zdravilo za gluhotu, ampak lahko celo vodi v življenjsko tragedijo gluhe osebe (...) Z nasilno integracijo lahko naredimo le polizobražene gluhe ljudi, ki niso kos sliščemu svetu v jeziku in govoru, niso sprejeti v ta svet in mu ne pripadajo, hkrati pa tudi ne pripadajo svetu gluhih, ker ne obvladajo znakovnega jezika. Tako ostajajo med obema svetovoma, osamljeni in nikogaršnji.« (Kuhar, 2001).

Izraz oralna metoda opredeljuje učenje govornega jezika gluhih otrok in se danes umika izrazom, ki jih lahko opredelimo s slovensko oznako slušno-govorna metoda/terapija/pristop/vzgoja. Cilj slušno-govorne vzgoje in terapije pri gluhih in naglušnih otrocih je razvijanje in pridobivanje govora preko poslušanja. Gre za verbotonalno metodo (VT) in avdio-verbalno metodo (AV). Njuna skupna značilnost je razvijanje govora preko poslušanja. Avdio-verbalna metoda s svojimi dorečenimi postopki in strategijami povezuje strokovnjake in starše v skupni aktivnosti. Cilj je razviti otrokovo poslušanje in preko njega govorno-jezikovne sposobnosti gluhih in naglušnih otrok. Pomembna je za uspešno komunikacijo s sliščim okoljem, za gradnjo socialnih kontaktov, za zadovoljitev svojih interesov in za samostojno ter polno življenje.

Slušno-govorno terapijo v celoti omogoča današnja tehnologija (slušna), s pomočjo katere lahko po zgodnji diagnozi okvare sluha spodbudimo slušno-govorni razvoj otrok. Staršem omogoča slušno-govorno vzgojo po naravnih razvojnih stopnjah, torej najprej razvoj poslušanja (zaznava zvoka, prepoznavanje, razlikovanje in razumevanje slušnih dražljajev) in nato razvoj verbalnega govora in jezika. Avdio-verbalna metoda se uporablja predvsem za rehabilitacijo otrok s slušnimi pripomočki, prvenstveno s polžkovim vsadkom.

Vzroki za gluhotu so različni in v 65 % (Marschark in Hauser, 2012) oziroma 70 % (Geizenz 2011) nimajo nobenega zveze z otrokovimi kognitivnimi predispozicijami, saj do motnje prihaja med sprejemom zvoka ali med prenosom zvočnega signala do možganskih centrov – ne pa med obdelavo zvočnega signala v možganih. Medicinska stroka zato v takih primerih predlaga nadomestek zunanjega ušesa, sluhovoda in notranjega ušesa z elektronsko napravo, polževim vsadkom, ki po opravljeni operaciji živčne končiče slušnega živca stimulira neposredno. Polžev vsadek potrebuje stalno električno napajanje in ni ga možno nositi v določenih situacijah (na primer znotraj magnetnega polja), predvidena je operativna zamenjava notranjega dela aparata po določenem časovnem intervalu, vendar pa v praksi potrebe po

menjavi ni. Polžev vsadek uporabniku ne bo povrnil sluha, temveč mu bo do določene mere omogočil zaznavanje zvočnih dražljajev iz okolice (ob tem je posebej problematično hrupno okolje z več udeleženci, ki v pogovoru govorijo drug čez drugega).

Uspešnost posega se meri glede na stopnjo, ki jo uporabnik doseže pri sporazumevanju v govornem jeziku, in uspeh je odvisen od več dejavnikov: nastopa gluhote, starosti pri operaciji, ostankov sluha pred operacijo, podpore v družini, karakteristike vsadka in izbire jezika (govornega, znakovnega ali kombinacije obeh). Vstavitev polževega vsadka je smiselna čim bolj zgodaj, saj se mlajši možgani lažje in hitreje prilagodijo tako samemu vsadku kot tudi obdelavi signalov, ki jih predaja možganom.

Ker je polžev vsadek namenjen usvajanju govornega jezika, se pogosto predpostavlja, da sočasno usvajanje znakovnega jezika prek nepoškodovanega prenosnega kanala zavira razvoj govorne zmožnosti. Relevantnih raziskav, ki bi ugotavljale vpliv dvomodalne rehabilitacijske strategije po operaciji za polžev vsadek, je malo. Kako sočasno usvajanje znakovnega jezika vpliva na uspešnost usvajanja govornega jezika prek polževega vsadka? Ali je za otroka s polževim vsadkom dobro in smiselno, da usvoji tudi znakovni jezik? Bo otrok zaradi usvajanja jezika, ki mu je dostopen prek nepoškodovanega prenosnega kanala, lažje usvojil tudi govorni jezik, ki mu je dostopen le prek poškodovanega prenosnega kanala? Kakšne so prednosti dvomodalne vzgoje za otrokov jezikovni, kognitivni in socialni razvoj?

Obstajajo študije (na primer Cullington, Hodges, Butts, Dolan-Ash in Balkany 2000; Geers et al., 2002; Pisoni, Cleary, Geers in Tobey, 1999; Svirsky et al., 2000), ki dokazujejo, da sočasno usvajanje znakovnega jezika zavira usvajanje govornega jezika. Druge študije trdijo, da sočasno usvajanje govornega in znakovnega jezika ne zavira usvajanja govornega jezika (na primer Connor, Hieber, Arts in Zwolan, 2000; Delore, Robier, Bremond, Beutter in Ployet, 1999; Yoshinaga-Itano, 2006). V obeh primerih gre za raziskave, ki so bile izvedene z otroki, ki so uporabniki polževih vsadkov in so se šolali v okvirih totalne komunikacije ali oralizma. Rezultate teh raziskav je zato težko ovrednotiti, saj imajo otroci zelo različno jezikovno zgodovino, poleg tega pa totalna komunikacija ne sledi smernicam dvojezičnega usvajanja jezika in se od ustanove do ustanove lahko precej razlikuje glede na delež komunikacije v govornem oziroma znakovnem jeziku. V tem pogledu je dragocen prispevek doktorske disertacije Marcela Raymonda Giezenza (2011) z naslovom *Speech and Sign Perception in Deaf Children with Cochlear Implants*. Avtor se v njej osredotoča na otroke s polžkovim vsadkom, ki so bili deležni prave bimodalne oziroma dvojezične vzgoje in na kontrolno skupino otrok s polžkovim vsadkom brez kakršnegakoli stika z znakovnim jezikom. V prvem delu ugotavlja, kako polžkov vsadek vpliva na (kategorialno) zaznavo jezikovnega signala, v drugem pa se sprašuje, ali sočasno usvajanje znakovnega jezika in govornega jezika (prek polževega vsadka) res zavira usvajanje govornega jezika. S testi kategorialne zaznave in hitrega učenja besed je Giezenz (2011) ugotovil, da obstaja povezava med govorno in znakovno zmožnostjo pri posameznem proučevanem otroku. Otroci, ki so slabše uporabljali znakovni jezik, so tudi slabše govorili. Otroci, ki so dobro uporabljali znakovni jezik so dobro tudi govorili. S tem je bilo dokazano, da usvajanje znakovnega jezika ne škoduje usvajanju govornega jezika, nasprotno: sočasno usvajanje znakovnega in govornega jezika je torej za otroka s polževim vsadkom lahko le prednost. Raziskave jasno kažejo, da znakovni jezik ne

zavira govornega razvoja pri gluhih otrocih, nasprotno lahko ga celo spodbuja (Marschark in Hauser, 2012).

3.3.2 Usvajanje jezika s totalno metodo

Totalno komunikacijo je UNESCO leta 1985 definiriral kot metodo pouka gluhih, ki vključuje primerne slušne, ročne in ustne načine sporazumevanja (mimiko, geste, branje, pisanje in vse druge načine, ki zagotavljajo večjo jasnost in olajšujejo sporazumevanje). Čeprav ta metoda vključuje govorni jezik in prvine znakovnega jezika (ki ga razume kot pomožno sporazumevalno sredstvo, ne pa kot jezik), je ne moremo razumeti kot bimodalno metodo. Ne sledi namreč smernicam sočasnega poučevanja dveh jezikov, ki ločuje sistema obeh jezikov in posamezni jezik dvojezične komunikacije veže na točno določen zunaj jezikovni parameter: na primer na osebo, prostor ali dan v tednu. Totalna komunikacija uveljavlja ravno nasprotni pristop: sporazumevanje z vsemi razpoložljivimi sredstvi naenkrat, kar neizogibno vodi v zmešnjavo jezikov in nastanek hibridne mešanice, ki nima lastnosti naravnega človeškega jezika. Resna nasprotovanja totalni komunikaciji v zgodnjem obdobju otroka in utemeljene ugovore zato najdemo tudi v slovenski literaturi (Košir, 1999), čeprav je v vsakdanjih situacijah poučevanja gluhih še vedno prepogosto v uporabi. Pristop totalne komunikacije po mnogih raziskavah ni prinesel pričakovanih uspehov v učnem in jezikovnem napredku gluhih otrok (Marschark in Hauser, 2012).

3.3.3 Dvojezični model vzgoje in izobraževanja gluhih otrok

Na Švedskem, Nizozemskem in v ZDA (Pfifer, 2016) je sadove obrodila metoda, ki gluhim omogoča, da usvojijo znakovni jezik kot svoj materni jezik, kar je nato osnova za učenje govornih jezikov. Zato mnogi raziskovalci (Nikolarai, 2000; Israelite et al., 2002) pa tudi že omenjeni sistemi na državni ravni, priporočajo dvojezični model vzgoje in izobraževanja gluhih otrok celo v primeru operacije za polžev vsadek. Za gluhe otroke je dobro, da obiskujejo šole z znakovnim jezikom kot učnim jezikom, saj lahko le prek interakcije z vrstniki dobro usvojijo znakovni jezik, hkrati pa celostno oblikujejo svojo identiteto znotraj kulture gluhih (Nikolarai, 2000; Israelite et al., 2002). Ob tem se zdi najboljši tisti model posebnih, a hkrati splošno dostopnih izobraževalnih ustanov, kjer se tako gluhi kot slišči učijo jezika sliščega okolja in znakovnega jezika, in sicer tako, da se oba jezika uporabljata tudi kot učna jezika. Ob tem se posamezna šola lahko odloči, kako bo kombinirala poučevanje v enem oziroma drugem jeziku: ali bodo vsi predmeti izvajani v obeh jezikih in se bosta jezika izmenjevala na primer na tedenski ravni – ali pa bo del predmetov stalno potekal v enem jeziku in del v drugem. V Sloveniji tak model imenujemo dvojezični model in je soroden poučevanju, ki se izvaja v dvojezičnih šolah na območjih z madžarsko oziroma italijansko narodno manjšino. Kljub temu pa gre za področje na polju vzgoje in izobraževanja, ki je pravno formalno po trenutni zakonodaji urejeno drugače. Glede na trenutno stanje izobraževanja gluhih celotna skupina meni, da bi se takemu dvojezičnemu modelu lahko približali z uvedbo dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja gluhih otrok, s tem da bi v izobraževalne ustanove, ki se ukvarjajo z gluhih, dosledno uvedli simultano (sočasno) poučevanje v slovenščini in slovenskem znakovnem jeziku (prek simultane tolmačenja v znakovni jezik).

V Sloveniji so se v preteklosti z dvojezičnim modelom pri poučevanju gluhih in naglušnih otrok ter z uporabo slovenskega znakovnega jezika edini ukvarjali v Zavodu za gluhe in naglušne v Ljubljani (ZGNL). Od leta 1995 uporabljajo različne oblike učenja oziroma poučevanja v slovenskem znakovnem jeziku.

V Centru za sluh in govor Maribor se je slovenski znakovni jezik začel uporabljati v šolskem letu 2012/2013, v petem razredu osnovne šole. V razred je bilo vključenih 5 otrok (1 otrok gluhih staršev, en otrok s polževim vsadkom in trije otroci s težko naglušnostjo). Pouk je potekal istočasno v slovenskem govorjenem in slovenskem znakovnem jeziku. Tak način dela se je v prilagojenem programu za gluhe in naglušne otroke z enakovrednim izobrazbenim standardom nadaljeval tudi v naslednjih letih. V šolskem letu 2015/16 se je v razred vključila tudi tolmačka v polovičnem obsegu ur.

Podoben način dela (sočasnost govorjenega in znakovnega jezika) se je pričel v prilagojenem programu za gluhe in naglušne predšolske otroke v šolskem letu 2014/2015, v katerega je bilo vključenih osem otrok (dva gluha otroka gluhih staršev, pet otrok z zmerno naglušnostjo, en otrok s polževim vsadkom). V šolskem letu 2015/16 se je tak način dela izvajal v dveh skupinah s prilagojenim programom za gluhe in naglušne predšolske otroke, v letošnjem šolskem letu pa se nadaljuje v eni skupini.

3.3.4 Raziskava dvojezičnega izobraževanja v inkluzivnih šolah v Evropi

V okviru projekta De-Sign Bilingual, Erasmus + od 2014 do 2016, so strateške partnerice Avstrija, Nemčija, Švica in Slovaška (pet specializiranih šol in štiri univerze) izvedle raziskavo v 39 evropskih državah o uporabi nacionalnega znakovnega jezika v izobraževalne namene. Nacionalna združenja gluhih so odgovarjala na internetni vprašalnik. V študiji so ugotovili, da so v vseh državah gluhi in naglušni otroci šoloobvezni, razen v Albaniji. V večini držav vsaj 50 % gluhih in naglušnih otrok obiskuje redne osnovne šole. V Nemčiji, Avstriji in Švici poznajo večinoma individualne integracije (78 %). Približno dve tretjini držav ima zakone in učne načrte za dvojezično izobraževanje. Vendar se položaj znakovnega jezika v posameznih državah zelo razlikuje. Zakoni/učni načrti so v nekaterih primerih sprejeti samo regionalno na lokalni ravni (npr. Belgija, Nemčija), omejeni na specialne institucije (npr. Romunija) ali še niso bili v celoti izvedeni (npr. Litva). Znakovni jezik igra pomembno vlogo v skoraj vseh državah, kakor prikazuje **Tabela 1**: Znakovni jezik igra pomembno vlogo v skoraj vseh državah

Tabela 1: Znakovni jezik igra pomembno vlogo v skoraj vseh državah

	Znakovni jezik se uporablja v razredu	Dvojezične spretnosti kot izobraževalni cilj
Posebne šole	v pribl. 80 % držav, vendar le v 40 % šol po vsej državi	v pribl. 70 % držav, vendar le v 30 % šol po vsej državi

Inkluzivne šole	v pribl. 40 % držav, vendar le v 10 % šol po vsej državi (brez odgovorov 26 % držav)	v pribl. 30 % držav, vendar le v 8 % šol po vsej državi (brez odgovorov iz 41 % držav)
------------------------	--	--

Znakovni jezik se uporablja predvsem v specialnih institucijah, pogosto ne po vsej državi. V okoli 70 % držav se znakovni jezik poučuje kot predmet. Le v 40 % imajo tudi kurikul za ta predmet. V približno polovici držav je znakovni jezik na voljo tudi slišočim učencem – vendar le v nekaj šolah.

Kot primere dobre prakse v raziskavi navajajo:

Dva učitelja v razredu, slišoč in gluhi učitelj sodelujeta v inkluzivnih šolah (Dunaj). Uporaba tolmačev npr. na sekundarni ravni (Dunaj, Toulouse). Učenci se učijo znakovni jezik in obravnavajo medkulturne teme v posebnih šolah (Trondheim). Dvojezični vrtec za gluhe in slišočče otroke (Toulouse).

V vseh državah so učitelji, ki podpirajo znakovno dvojezično izobraževanje. Gluhim in naglušnim otrokom je omogočeno bimodalno dvojezično izobraževanje v inkluzivnih okoljih v vsaj 12 evropskih državah.

V zaključkih navajajo kot obetavne dejavnike: vpis otrok v programe inkluzivnih šol ali delno/občasno izobraževanje v posebnih šolah; sistem dveh učiteljev v razredu (dva jezika) in (začasna) uporaba tolmačev; povezovanje kompetenc: pogodbeno zavarovano sodelovanje specialnih in rednih šol. Politike pa pozivajo k ukrepanju: za pravno podlago, ki podpira trajnostno vzpostavitev znakovnega dvojezičnega šolanja v specialnih in rednih šolah.

4 Stanje vzgoje in izobraževanja gluhih v Sloveniji

4.1 Gluhi otroci uporabniki slovenskega znakovnega jezika

4.1.1 Število usmerjenih otrok

Po podatkih oddelka za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu RS za šolstvo se je v letih od 2013 do leta 2015 število izdanih odločb o usmeritvi za otroke, ki so bili usmerjeni kot otroci z najtežjo izgubo sluha in kot otroci s popolno izgubo sluha, skupno gibalo tako, kot prikazuje **Tabela 2**: Število izdanih odločb za gluhe otroke po letih.

Tabela 2: Število izdanih odločb za gluhe otroke po letih

Izguba sluha/leto	2013	2014	2015
Otroci z najtežjo izgubo sluha	22	16	18

Otroci s popolno izgubo sluha	31	24	21
Skupaj	53	40	39

Po podatkih Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport je v programu osnovne šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo v šolskem letu 2016/17 182 gluhih in naglušnih učencev, kar med vsemi otroci s posebnimi potrebami v rednih osnovnih šolah predstavlja 1,8 %. V rednih srednjih šolah je v šolskem letu 2016/17 58 gluhih in naglušnih dijakov, to je 1,4 % usmerjenih dijakov v srednjih šolah. Poleg tega se gluhi in naglušni izobražujejo še v prilagojenih programih. V osnovni šoli jih je 25, v srednji pa 24.

4.1.2 Število otrok z znakovnim jezikom kot primarnim sredstvom sporazumevanja

V vzgojno izobraževalnem procesu se išče najprimernejša pot za komunikacijo z gluhih otroki. Znakovni jezik otrokom omogoča takojšnje usvajanje jezika in možnost kakovostnega sporazumevanja z okolico. Podatek, ki nam nakazuje, koliko šoloobveznih otrok v Sloveniji je uporabnikov znakovnega jezika, smo pridobili iz Oddelka za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami na Zavodu RS za šolstvo. Komisija za usmerjanje je od oktobra 2015 dalje v 17 primerih prepoznala potrebo po tolmaču slovenskega znakovnega jezika. Zanje tolmačenje v slovenski znakovni jezik zagotavljajo strokovni delavci z nalogami tolmačenja (5 delovnih mest).

Iz zgornjih podatkov lahko sklepamo, da niso vsi gluhi otroci uporabniki slovenskega znakovnega jezika, kar ni v skladu s priporočili strokovnjakov. Prav model sočasnega učenja govornega in znakovnega jezika gluhih, bi vseh gluhih otrokom sistemsko omogočil, da znotraj kritičnega obdobja v razvoju za usvajanje jezika usvojijo slovenski znakovni jezik – kar priporočajo tako slovenski strokovnjaki kot tudi strokovnjaki iz tujine.

4.2 Institucije za vzgojo in izobraževanje gluhih in naglušnih otrok

V Sloveniji imamo tri vzgojno izobraževalne institucije, ki so ustanovljene za vzgojo in izobraževanje gluhih in naglušnih otrok. Te institucije so Center za komunikacijo, sluh in govor Portorož, Center za sluh in govor Maribor ter Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.

Gluhi in naglušni otroci pa se usmerjajo tudi v tako imenovane redne vrtce in šole se pravi programe z prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo od vrtca do srednje šole.

Trenutno se gluhih in naglušnim otrokom, ki se sporazumevajo v slovenskem znakovnem jeziku se na podlagi Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (ZUOPP-1) prizna tudi pravica do tolmača slovenskega znakovnega jezika. Ure tolmačenja se opredelijo v individualiziranem programu.

Aktualni podatke o vzgoji in izobraževanju gluhih in naglušnih otrok v šolskem letu 2015/2016 v **Tabela 3**: Število gluhih in naglušnih otrok v posameznih ustanovah predstavljamo na podlagi poročanj vseh treh institucij za vzgojo in izobraževanje gluhih in naglušnih otrok.

Tabela 3: Število gluhih in naglušnih otrok v posameznih ustanovah

Oddelek/VIZ	Število gluhih in naglušnih učencev v programih VIZ v 2015/16			
	CKSG	ZGNL	CSGM	Skupaj
Predšolski oddelki	/	25	10	35
Osnovna šola	2	20	15	37
Srednja šola	/	25	/	25
Mobilna služba	41	137	23	201
Uporabniki PV	13	49	18	80
Uporabniki SZJ	0	75 (5 tolmačev)	11 (1 tolmač)	87

4.2.1 Center za komunikacijo, sluh in govor Portorož

- V šolskem letu 2015/16 je bilo v obravnavi 43 gluhih in naglušnih otrok, od tega je 13 otrok s polževim vsadkom.
- V prilagojeni program osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke je usmerjen 1 otrok in 1 otrok v prilagojeni program z nižjim izobrazbenim standardom.
- Preko mobilne službe Centra je bilo obravnavanih 11 otrok v vrtcu, 26 v osnovni šoli ter 4 dijaki v srednji šoli.
- V Centru nihče od obravnavanih otrok ne uporablja slovenskega znakovnega jezika kot svoje primarno sredstvo sporazumevanja oziroma kot svoj prvi jezik.

4.2.2 Center za sluh in govor Maribor

- V šolskem letu 2015/16 je bilo obravnavanih 47 gluhih in naglušnih otrok.
- V vrtec s prilagojenim programom za predšolske otroke so bili vključeni 4 gluhi otroci in 6 naglušnih otrok. 2 gluha otroka sta uporabnika polžkovnega vsadka, 2 otroka uporabljata slovenski znakovni jezik kot primarno sredstvo sporazumevanja oziroma kot svoj prvi jezik, 2 pa kot pomožno komunikacijo. Vsi omenjeni otroci imajo slovenski znakovni jezik opredeljen v individualiziranem programu.

- V prilagojeni program osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke je bilo usmerjenih 8 gluhih in 6 naglušnih otrok. V nižji izobrazbeni standard je bil vključen en naglušen otrok.
- 5 gluhih otrok je uporabnikov polževega vsadka, vendar so pri vseh prisotne posebnosti, zaradi katerih polžkov vsadek ni tako učinkovit, kot bi bilo pričakovati. 7 otrok uporablja slovenski znakovni jezik kot pomoč pri komunikaciji in je opredeljen v individualiziranem programu. 1 otrok pa ima slovenski znakovni jezik opredeljen v odločbi in ima podporo tolmača.
- Preko mobilne službe Centra je bilo obravnavanih 13 gluhih in 10 naglušnih otrok, 11 gluhih otrok ima polžev vsadek, slovenskega znakovnega jezika ne uporabljajo. Redne osnovne šole po naših podatkih obiskuje še 11 gluhih otrok s polževim vsadkom, ki pa več ne potrebujejo dodatne individualne mobilne obravnave, tudi ti slovenskega znakovnega jezika ne uporabljajo.

4.2.3 Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana

- V vrtec s prilagojenim programom za predšolske otroke je usmerjenih 25 gluhih in naglušnih otrok.
- V prilagojeni program osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke in v prilagojeni izobraževalnem programu osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom je usmerjenih 20 otrok.
- V prilagojene srednješolske programe je usmerjenih 25 gluhih in naglušnih dijakov.
- Preko mobilne službe Zavoda nudijo dodatno strokovno pomoč surdopedagoga 42 gluhim in naglušnim otrokom v vrtcu, 119 otrokom na osnovni šoli ter 10 dijakom. Po odločbi imajo tolmača pri pouku 4 osnovnošolci ter 2 srednješolca.
- Strokovni delavci po potrebi uporabljajo tudi znakovni jezik, se pa otrok sistematično ne poučuje slovenskega znakovnega jezika, razen na nivoju srednje šole, kjer se znakovni jezik poučuje v okviru odprtega kurikula, ena ura na teden.
- Slovenski znakovni jezik je že umeščen v sistem kot metoda za poučevanje drugih jezikov (slovenščine in angleščine) in drugih predmetov kot učni jezik (gluhi učitelji, tolmači, večina učiteljev).
- Vsi zaposleni morajo opraviti vsaj tri stopnje slovenskega znakovnega jezika.
- Izvajajo posodobitvene seminarje Učenje znakovnega jezika od 1. do 5. stopnje in Konverzacijo v znakovnem jeziku preko Kataloga stalnega strokovnega izpopolnjevanja.
- V vrtcu najmlajši lahko pričnejo z otroškimi znaki (projekt Tiny Signers).
- Pri obravnavi učnih ur si pomagajo s tolmačem za slovenski znakovni jezik.

Znakovni jezik se je začel v Zavodu za gluhe in naglušne uvajati v izobraževanje, vzgojo in usposabljanje gluhih in naglušnih otrok že okoli leta 1985, bolj v smislu totalne komunikacije,

ki je še vedno najbolj pogost pristop. V devetdesetih so se seznanili s pristopom dvojezičnega izobraževanja, ki so ga pričeli uvajati kot projekt »Uvajanje dvojezičnega šolanja v ZUSGM Ljubljana« (Urh, 1996), za katerega je Urad za invalide v letu 1997 podelil Zavodu za gluhe in naglušne v Ljubljani oziroma njeni projektni skupini nagrado za inovacijo. Projekt je potekal v šolskem letu 1995/96 v prvem razredu, nadaljevalo se je v šolskem letu 1996/97 v 2. razredu, v šolskem letu 1997/98 v 3. razredu osnovne šole in v šolskem letu 1998/1999 v 4. razredu osnovne šole. Ta projekt je bil mogoč predvsem zaradi prve ustrezno izobražene gluhe učiteljice v Sloveniji, ki je otroke seznanjala s slovenskim znakovnim jezikom in je komunicirala pretežno samo v izvornem znakovnem jeziku. Na ta način je otroke uvajala v svet in kulturo gluhih. S slovenščino pa jih je seznanjala sliščeča učiteljica, ki je uporabljala metodo totalne komunikacije (največkrat govor ob podpori kretenj).

Mnenje strokovnjakov oz. zagovornikov dvojezičnosti je, da je za uspešno učenje slovenščine potrebno dobro predznanje v slovenskem znakovnem jeziku (Kuhar, 2001a). Prednosti dvojezičnega izobraževanja gluhih otrok se tako kažejo v nekaterih odzivih otrok (Kulovec, 1998, 2001):

- so bolj zainteresirani in postavljajo številna vprašanja,
- radi "poslušajo" zgodbe oziroma pravljice,
- samostojno opisujejo v svojem jeziku doživetja in vse, kar so videli in doživeli,
- otroci osvojijo znakovni jezik kot osnovno podlago za "tuji jezik" tj. nacionalni jezik (naučijo se osnov sistema enega jezika, zato izkušnje lažje prenesejo na drug jezik),
- postopoma se zavejo, da na svet ne gledamo "enostransko", ampak večstransko,
- popolnejša je povratna informacija med učenci in učiteljem,
- hitrejši je razvoj sposobnosti in zmožnosti pri gluhih otrocih,
- pozitivna identifikacija z gluho odraslo osebo - učiteljico pogojuje pozitivnejšo samopodobo in manj težav v adolescenci in kasnejših obdobjih,
- znakovni jezik sprejemajo po vizualni poti, to pomeni, da jim daje hitre in zanesljive informacije o predmetih, osebah in situacijah (dogodkih), ki so okrog njih,
- otroci so ves čas zaposleni, kar je zmanjšalo negativne vedenjske vzorce kot so agresivnost, introvertiranost in pasivnost.
- hitro so osvojili učno snov,
- sporazumevanje med učiteljicama in otroki je bolj tekoče in hitrejše,
- otroci so zelo zainteresirani za branje in pisanje,
- otroci so bolj odprti in sproščeni v komuniciranju.

Pomembna izkušnja takega dela je, da imajo učenci zaradi uporabe slovenskega znakovnega jezika mnogo več samozaupanja in samozavesti kot so jo imeli pred leti. Gluhi se počutijo bolj enake in enakopravne. Izkušnje kažejo, da dvojezično izobraževanje za gluhe otroke in mladostnike, le tem daje možnost, da gojijo svojo kulturo, svoj jezik, istočasno pa preko pisane besede najdejo stik s svetom sliščih. Dvojezičnost pri gluhih otrocih torej pomeni drugačen pristop, filozofijo ter življenjski stil gluhih." (Levec, 1996).

Od leta 1997 so v vrtcu ZGNL vključevali tudi slišče, polnočutne otroke. To so bili slišči otroci gluhih staršev, sorojenci gluhih in naglušnih otrok in ostali, ki so si želeli zaradi bližine

ali programa, obiskovati v vrtec v ZGNL (Krajnc, 2000). Cilj je bil prilagajanje gluhih in naglušnih otrok slišnim in obratno. Tako so nastali mešani oddelki oziroma inkluzivni oddelki v vrtcu ZGNL (Kuhar, 2001a). V oddelku je bila večina otrok slišnih brez dodatnih težav, nekaj otrok pa z izgubo sluha (naglušnost, polžev vsadek).

Pokazalo se je, da ima ta oblika dela več prednosti (Kuhar, 2001a):

- gluhi, naglušni in slišni se srečujejo vsakodnevno, se igrajo in komunicirajo, ob tem pa niso osamljeni kot je to pri popolni integraciji, saj imajo svojo skupino, ki jim je v oporo,
- slišni otroci razvijajo svoj odnos do drugačnosti, spoznavajo gluhe in naglušne, učijo se njihovega jezika itd.,
- slišni otroci spodbujajo govorni razvoj gluhih in naglušnih otrok,
- pri gluhih oz. naglušnih otrocih se na ta način spodbuja govorna komunikacija, pri slišnih pa komunikacija v znakovnem jeziku,
- spodbuja se socializacija, neposredno in spontano druženje gluhih, naglušnih in slišnih otrok.

Aprila leta 2017 je začel delovati Strokovni center za gluhe in naglušne otroke in otroke z govorno jezikovnimi motnjami pod okriljem Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana. Gre za projekt Strokovni center, ki nastaja na podlagi javnega razpisa s sredstvi Evropskega socialnega sklada in Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport pod naslovom Mreža strokovnih institucij za podporo otrokom s posebnimi potrebami in njihovim družinam (2017).

Ena od nalog Strokovnega centra je tudi uvajanje modela sočasnega učenja govornega in znakovnega jezika za gluhe in naglušne otroke po celi vertikali v obliki svetovanja in izobraževanja vsem deležnikom in tolmačenja. Dejavnosti Strokovnega centra so:

1. Obravnava gluhih in naglušnih otrok in njihovih družin takoj po postavitvi diagnoze ter podpora družini v vseh fazah otrokovega razvoja v vrtcu, osnovni in srednji šoli:
 - Obravnava družine na domu.
 - Šola za starše.
 - Začetni in nadaljevalni tečaji slovenskega znakovnega jezika za družine v vseh obdobjih.
 - Skupina za medsebojno pomoč.
 - Srečanje družin.
 - Gradiva za starše.
 - Učenje otroških znakov.
 - Delavnice za otroke, starše in sorojence.
 - Različne oblike terapij.
 - Pomoč pri poklicnem usmerjanju.

- Pomoč pri vključitvi v delo.
2. Strokovna podpora vrtcem, osnovnim in srednjim šolam:
- Svetovanja in predstavitve (učiteljem, sošolcem in njihovim staršem).
 - Seminarji in predavanja o načinu dela in motnji.
 - Pomoč pri oblikovanju individualiziranih programov.
 - Svetovanje glede kadra in prostorov, pripomočkov ...
 - Podporne skupine za strokovne delavce.
 - Izposoja gradiv in pripomočkov.
 - Pomoč pri poklicnem usmerjanju.
 - Pomoč pri vključitvi v delo.

4.3 Aktivnosti Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport

Ministrstvo je po sprejetju Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, ki podeljuje pravico do tolmača slovenskega znakovnega jezika, začelo z naslednjimi aktivnostmi:

4.3.1 Šolsko leto 2014/15

V šolskem letu 2014/15 so bili v treh osnovnih šolah štiri učenke in učenci, ki so potrebovali tolmača. Dijakov, ki bi potrebovali tolmača, v srednjih šolah izven Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana lani ni bilo.

Ministrstvo je skupaj s šolami, starši otrok, tolmači, ki so jih z Liste tolmačev izbrale šole, Združenjem tolmačev za slovenski znakovni jezik ter Zvezo društev gluhih in naglušnih Slovenije pretehtalo možne, hitre in racionalne rešitve, da bi, glede na prej predstavljene okoliščine, tem otrokom zagotovili pomoč tolmača. Sprejet je bil dogovor, da ministrstvo zagotovi sredstva za izvedbo ur tolmačenja v šolskem letu 2014/15.

Strokovne skupine na šolah so v okviru dogovorjenih ur v individualiziranem programu za vsakega posameznega otroka opredelile, pri katerih predmetih, koliko časa dnevno in ob katerih dnevih bo otrok pri pouku potreboval tolmača. V prisotnosti tolmača naj bi tudi učitelj prilagodil podajanje snovi.

Ob koncu šolskega leta so šole pripravile evalvacijo o delu z otroki in sodelovanju učiteljev s tolmači. Vse so ugotovile, da je bilo delo s tolmači v razredu otrokom v korist, da bi potrebovali več ur in da so otroci bolj napredovali, če je bil tolmač pedagoški delavec.

4.3.2 Šolsko leto 2015/16

V šolskem letu 2015/16 so imeli pravico do tolmača v rednih osnovnih šolah štirje učenci, v srednjih dva dijaka in v Centru za sluh in govor Maribor en učenec.

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport je sledilo evalvacijam šol in ZGNL ter Centru za sluh in govor Maribor odobrilo eno dodatno delovno mesto strokovnega delavca z nalogami tolmačenja.

Vsak od teh otrok je pri pouku dobil toliko ur tolmačenja, kot jih je potreboval, saj so imeli na voljo pol delovnega časa strokovnega delavca za vsakega otroka. Poleg tega so ti zaposleni, ki imajo ustrezna strokovna znanja, lahko pomagali pri ustvarjanju podpornega okolja v šoli (delo z učitelji, drugimi otroki, starši) in pri razvoju in osveščanju o pomenu slovenskega znakovnega jezika. V okviru zavoda, ki dela z gluhi in naglušnimi, imajo ti strokovni delavci tudi možnost svojega strokovnega izobraževanja in usposabljanja.

4.3.3 Šolsko leto 2016/17

V šolskem letu 2016/17 se zagotavljanje tolmača za slovenski znakovni jezik nadaljuje na enak način. Srednješolcem je ministrstvo zagotovilo nove prilagojene programe za gluhe in naglušne dijake: pomočnik v biotehnik in oskrbi, slaščičar, gastronomske in hotelske storitve in vrtnar. Gluhi in naglušni bodo imeli tako dodatno izbiro, ki bo lahko pripomogla k večji zaposljivosti.

Ministrstvo pri vseh rešitvah sledi dvema ciljema, racionalno zagotoviti otrokom pravico do tolmača v okviru veljavnih predpisov s področja izobraževanja in predvsem zagotoviti najboljše pogoje za izobraževanje posameznega otroka.

5 Predlagani cilji z didaktičnimi priporočili in ukrepi za umestitev znakovnega jezika v slovenski šolski prostor

Gluhi in nekateri naglušni zaradi okvare sluha ne morejo neovirano prejemati jezikovnih informacij. Posledično je njihovo usvajanje jezika oteženo. Taki otroci zaradi izostanka stika z jezikom nikoli ne usvojijo jezika in zaostanejo tudi v nekaterih drugih kognitivnih operacijah, ki bi jih sicer razvili samodejno, razen v primeru zgodnje vstavitve polževega vsadka in uspešne rehabilitacije. Vprašanje slovenskega znakovnega jezika za gluhe in naglušne torej ni v prvi vrsti vprašanje človekove pravice, da uporablja svoj materni jezik – ampak še bolj temeljno: da sploh usvoji jezik, ki ga bo lahko uporabljal. Strokovnjaki doma in v tujini ugotavljajo, da otrok lahko jezik usvoji le znotraj kritičnega obdobja za usvajanje jezika oziroma okna priložnosti za usvajanje jezika (ki se odpira od rojstva do pubertete) in le ob zadostni izpostavljenosti jeziku (Mayberry, Lock in Kazmi, 2002; Mayberry, 2010).

Nezadovoljivi rezultati oralnih pristopov poučevanja gluhih so sprožili uvajanje znakovnega jezika v mnoge šole za gluhe po svetu. Prizadevanja za sočasno usvajanje znakovnega in govornega jezika gluhih otrok, ki segajo v 70-ta in 80-ta leta prejšnjega stoletja, so obrodila sadove med drugim na Švedskem, na Nizozemskem in v ZDA. V teh državah sočasno usvajanje znakovnega in govornega jezika razumejo kot normo – in ne kot izjemo, kakor to velja za Slovenijo (Pfifer, 2016).

Slovenski znakovni jezik v osnovni šoli v prilagojenem programu z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke je že del specialno pedagoškega predmeta 'komunikacija'. Izvaja se od 1 do 3 ure na teden glede na predmetnik, kar pa ne

zadošča za usvojitev slovenskega znakovnega jezika. Otroci v stik s slovenskim znakovnim jezikom pridejo le deloma pri urah komunikacije, nadalje preko tolmača, ki je prisoten določeno število ur pri rednem pouku na Zavodu za gluhe in naglušne v Ljubljani, pri interesni dejavnosti slovenskega znakovnega jezika, od staršev (če uporabljajo slovenski znakovni jezik) ter največ od vrstnikov, ki so uporabniki slovenskega znakovnega jezika. Vse to nakazuje, da ne moremo govoriti o sistematičnem učenju slovenskega znakovnega jezika od zgodnjega otroštva dalje.

Ker je za gluhe slovenski znakovni jezik edini jezik, ki ga lahko zaznavajo brez omejitev, predlagamo uporabo in sistematično učenje slovenskega znakovnega jezika v slovenskem šolskem sistemu pri obravnavi tistih gluhih otrok, za katere se izkaže, da bodo le na tak način prišli v zadosten stik z jezikom – hkrati pa uporabo in sistematično učenje slovenskega znakovnega jezika v slovenskem šolskem sistemu *priporočamo* pri obravnavi vseh gluhih in naglušnih. Kljub sistemskemu reševanju problematike gluhot z zakonskimi uredbami namreč ugotavljamo, da je trenutno stanje obravnave gluhih in naglušnih v slovenskih vzgojno-izobraževalnih ustanovah po celotni vertikali nezadovoljivo, saj se v praksi:

1. **učenje znakovnega jezika kot šolskega predmeta** znotraj kurikula za vrtce in šole ne izvaja v zadostnem obsegu – oziroma v obsegu, ki bi bil primerljiv učenju maternega jezika (ali vsaj prvega tujega jezika); in
2. **slovenski znakovni jezik ne uporablja kot učni jezik** in se v zadostnem obsegu ne izvaja niti sočasno poučevanje v govornem in znakovnem jeziku (preko tolmača), ki je edina metoda poučevanja gluhih, ki je dovolj blizu dvojezični metodi, da gluhim omogoča usvojitev znakovnega in govornega jezika spontano, brez ovir in zamud.

Končni namen predloga je vzpostaviti dvojezični model vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke ter povečati število ur namenjenih učenju slovenskega znakovnega jezika v kurikulumih za vrtce in šole. V prehodnem obdobju pa želimo predlagati najboljše začasne rešitve za uvajanje dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke v največji možni meri. Predlogi so razporejeni od predšolske vzgoje (**Napaka! Vira sklicevanja ni bilo mogoče najti.**) prek o snovne šole (**Napaka! Vira sklicevanja ni bilo mogoče najti.**) do srednješolskega izobraževanja (**Napaka! Vira sklicevanja ni bilo mogoče najti.**), in sicer tako, da najprej n avajamo končni cilj, nato pa predloge za prehodno obdobje z didaktičnimi priporočili in ukrepi za njihovo postopno uvajanje.

5.1 Predšolska vzgoja

5.1.1 Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo v predšolskem obdobju

5.1.1.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje za gluhe otroke v kurikulum za vrtce, kjer je vključen gluhi otrok. V skladu s strokovno presojo strokovne skupine v vrtcu so gluhi otroci upravičeni do **novega strokovnega delavca, ki bo vzgojitelj/učitelj za slovenski znakovni jezik in ki bo prisoten v celotnem obsegu ur programa.**

5.1.1.2 Prehodno obdobje:

Z namenom postopne uvedbe dvojezičnega modela vzgoje za gluhe otroke, je v predšolskem programu **vzgojitelj/učitelj za slovenski znakovni jezik prisoten v polovičnem obsegu ur programa.**

5.1.1.3 Didaktična priporočila:

V okviru področja jezik znotraj kurikulumu za vrtce se sistematično namenja **1–2 uri na teden za slovenski znakovni jezik v skupini, kamor je vključen gluhi otrok.** Otroci se učijo osnov znakovnega jezika sistematično znotraj skupine.

5.1.2 **Predlog o umestitvi znakovnega jezika v kurikulumu za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke**

5.1.2.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje za gluhe otroke v kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke, kjer so vključeni gluhi otroci. V kurikulum se dodajo navodila za dvojezični model vzgoje za gluhe otroke.

5.1.2.2 Prehodno obdobje: V skupini naj se v polnem obsegu izvaja program po dvojezičnem modelu vzgoje za gluhe otroke. Vzgojitelj z znanjem slovenskega znakovnega jezika.

5.1.2.3 Didaktična priporočila:

V okviru področja jezik znotraj kurikulumu za vrtce naj se sistematično namenja 2 uri na teden za slovenski znakovni jezik za gluhe otroke. V kurikulum naj se dodajo navodila za dvojezični model vzgoje za gluhe otroke.

5.1.3 **Povzetek ukrepov na področju predšolske vzgoje**

- Dopolnitev Kurikuluma za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke.
- Dopolnitev Navodil h Kurikulumu za vrtce v programih s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za gluhe otroke.
- Priprava programa nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja.
- Priprava normativov in standardov.

5.2 Osnovna šola

5.2.1 Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v programu osnovne šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo

5.2.1.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke v program osnovne šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, kjer so vključeni uporabniki slovenskega znakovnega jezika.

5.2.1.2 Prehodno obdobje:

Gluhi otroci so upravičeni do dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke s pomočjo učitelja slovenskega znakovnega jezika in tolmača. Obseg se opredeli v individualiziranem programu in delo učitelja za slovenski znakovni jezik se koordinira v sodelovanju s pristojnim strokovnim centrom.

5.2.1.3 Didaktična priporočila:

Od prvega do tretjega razreda se vključi učitelj za slovenski znakovni jezik. Vloga učitelja se opredeli skladno s potrebami otroka in zapiše v individualiziranem programu. Učencu se omogoči brezplačno obiskovanje tečajev znakovnega jezika. Učencu od 4. do 9. razreda se ponudi znakovni jezik kot neobvezni izbirni predmet namesto drugega tujega jezika. Šola ponudi slovenski znakovni jezik kot obvezni izbirni predmet. Izvajajo ga usposobljeni učitelji slovenskega znakovnega, tudi gluhi učitelji.

5.2.2 Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojenem programu osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke

5.2.2.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke v prilagojeni program osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke.

5.2.2.2 Prehodno obdobje:

Naj se pripravi natančna preučitev možnosti v smeri spremembe predmetnika. Predlog je, da se uvede predmet slovenski znakovni jezik v obsegu ur, ki so namenjene učenju predmeta prvega tujega jezika.

Specialno pedagoška dejavnost računalništvo se naj nadomesti s socialno emocionalnimi veščinami ali slovenskim znakovnim jezikom.

Učitelj za slovenski znakovni jezik naj bo prisoten v polovico časa pri pouku v vsakem razredu, kjer so uporabniki znakovnega jezika. Skladno z izvedbenimi navodili.

5.2.2.3 Didaktična priporočila:

Učencem, ki se iz redne osnovne šole preusmerijo v prilagojene programe in niso uporabniki slovenskega znakovnega jezika, naj se prvo leto omogočiti dodatnih 30 ur slovenskega znakovnega jezika za učenje (podobno kot ure dodatnega pouka slovenščine za tujce). Priseljencem iz drugih držav, ki so uporabniki slovenskega znakovnega jezika naj se omogoči dodatnih 30 ur za učenje slovenskega znakovnega jezika; tistim, ki niso uporabniki slovenskega znakovnega jezika pa 60 ur.

5.2.3 **Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojeni program osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom**

5.2.3.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke v prilagojeni program osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom.

5.2.3.2 Prehodno obdobje

Skladno z izvedbenimi navodili se uvede v razrede, kamor so vključeni tudi gluhi otroci, ki so uporabniki slovenskega znakovnega jezika, dvojezični model vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke. Vključi naj se učitelj za znakovni jezik vsaj za polovičen obseg ur. Obseg se opredeli v individualiziranem programu ter se izvaja v sodelovanju s pristojnim strokovnim centrom.

Oblikuje naj se učni načrt za obvezni izbirni predmet znakovni jezik. Specialno pedagoška dejavnost socialno učenje se dopolni s prvinami slovenskega znakovnega jezika.

5.2.3.3 Didaktična priporočila:

Učencem, ki se iz redne osnovne šole preusmerijo v prilagojeni program z nižjim izobrazbenim standardom in niso uporabniki znakovnega jezika, naj se prvo leto omogočiti dodatnih 30 ur slovenskega znakovnega jezika za učenje (podobno kot ure dodatnega pouka slovenščine za tujce).

5.2.4 **Ukrepi na področju osnovnega šolstva:**

- Priprava programa nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja-znanje slovenskega znakovnega jezika.
- Predlog predmetnika – slovenski znakovni jezik kot predmet prvi tuji jezik.
- Dopolnitev Navodil za prilagojeno izvajanje programa osnovne šole z dodatno strokovno pomočjo za gluhe in naglušne otroke.
- Oblikovanje učnega načrta za znakovni jezik kot neobvezni izbirni predmet.
- Oblikovanje učnega načrta za znakovni jezik kot izbirni predmet.
- Priprava normativov in standardov v programu osnovne šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo.

- Sprememba prilagojenega programa z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke s spremenjenim predmetnikom.
- Priprava normativov in standardov v prilagojenem programu z enakovrednim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke.
- Sprememba prilagojenega programa z nižjim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke z vidika specialno pedagoških dejavnosti.
- Oblikovanje Navodil za izvajanje prilagojenega programa z nižjim izobrazbenim standardom za gluhe in naglušne otroke.
- Oblikovanje učnega načrta za obvezni izbirni predmet znakovni jezik v prilagojenem programu z nižjim izobrazbenim standardom.
- Specialno pedagoška dejavnost socialno učenje se dopolni s prvinami znakovnega jezika.
- Priprava normativov in standardov v prilagojenem programu z nižjim izobrazbenim standardom.
- Priprav izvedbenih navodil za izvajanje uvedbe dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja gluhih otrok.

5.3 Srednja šola

5.3.1 Predlog o umestitvi slovenskega znakovnega jezika v programih srednje šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo

5.3.1.1 Cilj: Uvedba dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe dijake po potrebi. Vključevanje učitelja za znakovni jezik glede na potrebe posameznih gluhih dijakov.

5.3.1.2 Prehodno obdobje:

Obseg se opredeli v individualiziranem programu in tolmačenje se izvaja v sodelovanju s pristojnim strokovnim centrom.

5.3.2 Predlog o umestitvi znakovnega jezika v prilagojenih programih srednje šole za gluhe in naglušne dijake

5.3.2.1 Cilj:

Uvedba dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja za gluhe otroke v prilagojene programe srednje šole za gluhe in naglušne dijake.

5.3.2.2 Prehodno obdobje:

V oddelke, kamor so vključeni gluhi in naglušni dijaki, se v skladu z izvedbenimi navodili vključuje učitelja za slovenski znakovni jezik. Obseg za posameznega dijaka se opredeli v

individualiziranem programu in zagotavljanje modela dvojezičnega izobraževanja se izvaja v sodelovanju s pristojnim strokovnim centrom.

Predmet slovenski znakovni jezik naj se izvaja v okviru odprtega kurikula, po eno uro na teden. Učitelj slovenskega znakovnega jezika naj bo prisoten pri pouku v vsakem razredu, kjer so uporabniki znakovnega jezika.

5.3.2.3 *Didaktična priporočila*

Dijakom, ki se iz redne srednje šole preusmerijo v prilagojene programe in niso uporabniki slovenskega znakovnega jezika, naj se prvo leto omogoči dodatnih 30 ur slovenskega znakovnega jezika za učenje (podobno kot ure dodatnega pouka slovenščine za tujce). Priseljencem iz drugih držav, ki so uporabniki znakovnega jezika, naj se omogoči dodatnih 30 ur za učenje slovenskega znakovnega jezika, tisti, ki pa niso uporabniki znakovnega jezika, pa 60 ur.

5.3.3 **Ukrepi na področju srednjega šolstva:**

- Sprememba Navodil za programe srednje šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za gluhe in naglušne dijake.
- Oblikovanje učnega načrta za predmet znakovni jezik v okviru odprtega kurikuluma.
- Priprava normativov in standardov v programih srednje šole s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo.
- Priprava programa nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja-znanje slovenskega znakovnega jezika
- Dopolnitev prilagojenih programov srednje šole za gluhe in naglušne.
- Priprava normativov in standardov za prilagojene programe srednjega šolstva.

5.4 **Predlog o opredeljevanju dela vzgojitelja/učitelja za znakovni jezik ter navodila za izvajanje dvojezičnega modela vzgoje in izobraževanja**

Vzgojitelj/učitelj znakovnega jezika naj bo strokovni delavec, ki ima ustrezno pedagoško izobrazbo in izpolnjuje pogoje za zaposlitev v posamezni vzgojno izobraževalni ustanovi ter ima opravljen program nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja.

5.4.1 **Prostor**

Prostor za izvedbo učenja znakovnega jezika in sočasnega učenja govornega in znakovnega jezika naj bo:

- svetel,
- prostoren,
- mize so postavljene v krogu, tako da se vsi udeleženci vidijo – višino miz prilagodimo starosti učencev,

- gluhemu ne sme padati svetloba na obraz,
- prostor osvetlimo z dodatno svetlobo ob manjši jakosti dnevne svetlobe,
- didaktični materiali (slike in večji napisi) so vedno razporejeni po prostoru,
- projektor in računalnik,
- manjše število udeležencev omogoča kvalitetnejše delo.

5.4.2 Vzgojitelj/učitelj za slovenski znakovni jezik

Opredelitev vzgojitelja/učitelja za slovenski znakovni jezik in njegovih nalog v šoli:

- tolmači iz govornega v slovenski znakovni jezik in obratno,
- po potrebi prilagaja govor ali tekste do te mere, da je vsebina razumljiva otroku, pojasnjuje pojme za jezikovno šibkejšo otroke, ki še nimajo usvojenega jezika in besednega zaklada,
- je gluha ali slišča oseba glede na potrebe otrok,
- ima pedagoško izobrazbo ali visoko (univerzitetno izobrazbo) in dokvalifikacijo;
- zaželeno je, da vnaprej dobi gradivo, da se prilagodi uporabniku pri pouku, po potrebi poda pobudo učitelju za dodatno slikovno gradivo ali didaktični material, ki bi približal vsebino udeležencu,
- po potrebi učitelj za slovenski znakovni jezik predlaga učitelju izboljšave za lažje učenje gluhih (dodatni slikovni material, tablični računalnik za takojšnje predstavitev neznanega pojma ali razlago).

5.4.3 Prednosti takega sistema

- več informacij za gluhe učence in dijake,
- možnost vključevanja v komunikacijo in izmenjavo,
- hitrejšo usvajanje snovi,
- pridobivanje jezika in širjenje besednega zaklada.

5.4.4 Priporočila

Priporočila za umeščanje vzgojitelja/učitelja za slovenski znakovni jezik v šolski prostor:

- učitelj za slovenski znakovni jezik in učitelj v razredu naj skupaj sodelujeta,
- v razredu in tudi ko gre za kulturne ali športne dogodke, je potrebno ustvariti pogoje za izvajanje učenja slovenskega znakovnega jezika (npr. ustrezen prostor za uporabnika in učitelja slovenskega znakovnega jezika, da lahko zajame širši kot v vidnem polju ...),
- primerna obleka, brez motečega nakita, uradna izkaznica, s katero se identificira učitelj za slovenski znakovni jezik,
- zagotoviti je potrebno nadomestno osebo v primeru odsotnosti učitelja za slovenski znakovni jezik,
- dodatni pripomoček je tablični računalnik (npr. takoj se lahko pokaže predmet ali razlago neznanega besede ...).

5.4.5 Drugi predlogi

1. Učitelj/vzgojitelj za slovenski znakovni jezik naj bo strokovni delavec, ki ima ustrezno visokošolsko izobrazbo in ima opravljen program nadaljnega izobraževanja in usposabljanja.
2. Strokovni center za gluhe in naglušne v Sloveniji izvaja podporo uvajanju modela sočasnega učenja govornega in znakovnega jezika za gluhe in naglušne otroke po celi vertikali v obliki svetovanja vsem deležnikom, izobraževanja in tolmačenja.
3. Razmisliti je treba o novem študijskem programu za tolmača in učitelja za slovenski znakovni jezik.
4. Uporabniki znakovnega jezika so tudi gluhoslepi otroci. Za njih predlagamo, da se prav tako opredeli koncept učenja jezika, možnosti komunikacije in socialnega vključevanja v šolski prostor.

6 Viri in literatura

- Adams, M. (1990). *Beginning to read*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bauman, J., V. Ciglar, D. Holec, M. Juhart, D. Kogovšek, S. Košir, M. Kulovec, M. Ozbič, P. Rezar in A. Žele (2009). Stanje slovenskega znakovnega jezika: Ekspertiza. Ljubljana: Zavod združenje tolmačev slovenskega znakovnega jezika.
- Belleti, A. in L. Rizzi (Ur.) (2002). *Noam Chomsky: On Nature and Language*. Cambridge University Press.
- Boudreault, P. in R. I. Mayberry (2006). Grammatical processing in American Sign Language: Age of first-language acquisition effects in relation to syntactic structure. *Language and Cognitive Processes* 21, 608–635.
- Booth, T. in Ainscow, M. (2002): Index for inclusion: developing learning and participation in schools. www.csie.org.uk/resources/inclusion-index-explained.shtml. (dostop 10. 10. 2016)
- Chamberlain, C. in Mayberry, R. I. (2000). Theorizing about the relation between American Sign Language and reading. V C. Chamberlain, J. P., Morford, R. I. Mayberry, (ur.), *Language acquisition by eye* (str. 221–259). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Chomsky, N. (1980). *Rules and representations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of language: Its nature, origin, and use*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Chomsky, N. (2000). *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coerts, J. (2000). Early sign combinations in the acquisition of Sign Language of the Netherlands: Evidence for language-specific features. V J. Morford, R. Mayberry in C. Chamberlain (Ur.), *Language acquisition by eye*, str. 91–109. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Conrad, R. (1979). *The deaf schoolchild*. London: Harper and Row.
- Curtiss, S. (1977). *Genie: A psycholinguistic study of a modern-day 'wild child'*. New York.
- De-Sign Bilingual project www.univie.ac.at/map-designbilingual/, www.univie.ac.at/teach-designbilingual/, www.univie.ac.at/designbilingual/ (dostop 29. 8. 2016)
- Dornik, I. (2009). Slovenski znakovni jezik med normo in prakso. Magistrsko delo, Pedagogical faculty - University of Ljubljana, Ljubljana.
- Ducharme, D. A., Arcand, I. (2011). How do deaf signers of LSQ and their teachers construct the meaning of a written text? *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 16(1), 47–65.
- Fischer, S. D. (2006). Questions and negation in American Sign Language. V U. Zeshan (ur.), *Interrogative and negative constructions in sign languages* (str. 165–197). Nijmegen: Ishara Press.
- Fischer, S. D. (2014). Sign languages in their historical context. V C. Bower in B. Evans (ur.), *The Routledge Handbook of Historical Linguistics* (str. 442–465). London: Routledge.
- Guasti, M. T., A. Christophe, B. van Ooyen in M. Nespors (2001). Pre-lexical setting of the head complement parameter. V J. Weissenborn in B. Höhle (Ur.), *Approaches to bootstrapping*:

- Phonological, lexical, syntactic and neurophysiological aspects of early language acquisition. Amsterdam: Benjamins.
- Hall, M., R. I. Mayberry in V. Ferreria (2013). Cognitive constraints on constituent order: Evidence from elicited pantomime. *Cognition* 129 (1), 1–17.
- Hermans, D., Knoors, H., Ormel, E., Verhoeven, L. (2008). The relationship between the reading and signing skills of deaf children in bilingual education programs. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 13(4), 518–530.
- Hirshorn, E. A. (2011). *Exploring alternate routes to literacy in profoundly deaf individuals* (neobjavljena doktorska disertacija). University of Rochester, New York.
- Hoffmeister, R. (2000). A piece of the puzzle. ASL and reading comprehension in deaf children. V C. Chamberlain, J. Morford, R. Mayberry (ur.), *Language acquisition by eye* (str. 143–163). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Höhle, B. (2009). Bootstrapping mechanisms in first language acquisition. *Linguistics* 47, 359–382.
- Höhle, B., R. Bijeljac-Babic, B. Herold, J. Weissenborn in T. Nazzi (2009). Language specific prosodic preferences during the first year of life: Evidence from German and French infants. *Infant Behavior and Development* 32, 262–274.
- Kuntze, M., Golos, D. in Enns, C. (2014). Rethinking literacy: Broadening opportunities for visual learners. *Sign Language Studies* (14)2, 203–224.
- Hurford, J. R. (1991). The evolution of the critical period for language acquisition. *Cognition* 40, 159–201.
- Israelite, N., J. Ower in G. Goldstein (2002). Hard-of-hearing adolescents and identity construction: Influences of school experiences, peers and teacher. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 7, 134–148.
- Kantor, R. (1980). The acquisition of classifiers in American sign language. *Sign Language Studies*, 28, 193–208.
- Košir, S. (1999). Sluh: naglušnost in gluhost. Ljubljana: Zveza gluhih in naglušnih Slovenije.
- Krajnc, K. (2000). Integracijski tokovi v predšolskih oddelkih v Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana, interno gradivo.
- Kuhar, D., Levec A. (1997). Dvojezično šolanje v ZGN Ljubljana, interno gradivo
- Kuhar, D. (1997). Bilingvalni pristop v ZGNL, Ljubljana: Panika Glasilo študentov psihologije.
- Kuhar, D. (2001). Dileme pri integraciji gluhih in naglušnih otrok – dve plati iste medalje, Ljubljana, Cogito 7 (str.97).
- Kuhar, D. (2001a). Dopustimo gluhih otrokom, da so samo otroci in gluhih staršem, da so samo starši. Ljubljana: strokovno informativni bilten ZGN Cogito št.7
- Kuhar, D. (2008). Delovno gradivo za projekt Uvajanje konceptov, strategij ter novih načinov in oblik izobraževanja otrok s posebnimi potrebami, interno gradivo
- Kulovec. M.(1997). Dvojezično izobraževanje v ZGN Ljubljana, Rehabilitacija i inkluzija, Zagreb

- Kulovec, M.(1998). Dvojezično izobraževanje v 3.razredu osnovne šole ZGN Ljubljana, Ljubljana, strokovno informativni bilten ZGN Cogito št.4
- Kulovec, M.(2001). Dvojezično izobraževanje v predšoli in osnovni šoli ZGN Ljubljana, Ljubljana, strokovno informativni bilten ZGN Cogito št.7
- Kulovec.M.(1996). Dvojezično izobraževanje v našem zavodu, Pravica gluhih do znanja,Brdo
- Lenneberg, E. H. (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- Levec, A.(1997). Projekt dvojezičnega izobraževanja v ZGN Ljubljana, interno gradivo
- Levec, A.(1996). Mednarodna konferenca o dvojezičnem izob. gluhih otrok, ZUSGM Ljubljana
- Levec, A(1997). Mednarodna konferenca o dvojezičnem izobraževanju gluhih otrok na Slovaškem, Cogito, strokovno informativni bilten ZGN, št. 3, junij 1997, stran 96 - 103
- Lillo-Martin, D. (2002). Where are all the modality effects? V R. P. Meier, K. Cormier in D. Quinto-Pozos (ur.), *Modality and structure in signed language and spoken language* (str. 241–261). New York: Cambridge University Press.
- Marschark, M. in Hauser, P. (2012). *How Deaf Children Learn*. New York: Oxford University Press.
- Mayberry, R. (1989, April). *Deaf children's reading comprehension in relation to sign language structure and input*. Prispevek predstavljen na konferenci Society for Research in Child Development, Kansas City, Kansas.
- Mayberry, R. I. (1993). First-language acquisition after childhood differs from second-language acquisition: The case of American Sign Language. *Journal of Speech and Hearing Research* 36, 1258–1270.
- Mayberry, R. I. (2003). Beyond babble: Early linguistic experience and language learning ability. VG. Spaai, H. van der Stege in H. de Ridder-Sluite (Ur.), *Vijfig jaar NSDSK: met een Knipoog naar de toekomst*. Utrecht: Lemma.
- Mayberry, R. I. (2007). When timing is everything: Age of first language acquisition effects on second-language learning. *Applied Psycholinguistics*, 28(3), 537–549.
- Mayberry, R. I. (2010). Early Language Acquisition and Adult Language Ability: What Sign Language reveals about the Critical Period for Language. Zvezek 2 v *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*, str. 281–291. Oxford: Oxford University Press.
- Mayberry, R. I., Del Giudice, A., Lieberman, A. (2011). Reading achievement in relation to phonological coding and awareness in deaf readers: A meta-analysis. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 16(2), 164–188.
- Mayberry, R. I., E. Lock in H. Kazmi (2002). Linguistic ability and early language exposure. *Nature* 417 (38).
- McQuarrie, L., Parrila, R. (2009). Phonological representations in deaf children: Rethinking the “functional equivalence” hypothesis. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14(2), 137–154.
- Mehler, J., P. Jusczyk, G. Lambertz, N. Halsted, J. Bertoni in C. Amiel-Tison (1988). A precursor of language acquisition in young infants. *Cognition* 29, 143–178.

- Miller, P., Clark, D. (2011). Phonemic awareness is not necessary to become a skilled deaf reader. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 23(5), 459–476.
- Moderndorfer, M. (1989). Totalna komunikacija. V Z. Juras (Ur.), O tematiki totalne komunikacije in organiziranje gluhih in naglušnih danes in jutri, str. 123–129. Ljubljana: Zveza društev slušno prizadetih Slovenije.
- Moore, D. in Sweet, C. (1990). Factors predictive of school achievement. V D. Moore in K. Meadow-Orlans (ur.), *Education and development aspects of deafness* (str. 154–201). Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Newport, E. L. (1990). Maturation constraints on language learning. *Cognitive Science* 14, 11–28.
- Niederberger, N. (2008). Does the knowledge of a natural sign language facilitate deaf children's learning to read and write? Insights from French Sign Language and written French data. V C. Plaza Pust, E. Morales-Lopez (ur.), *Sign bilingualism: Language development, interaction, and maintenance in sign language contact situations* (str. 39–50). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Nikolarazi, M. (2000). The need for specialist training in the education of deaf children in Greece: Listening to teachers' perceptions. *Mediterranean Journal of Educational Studies* 5, 19–38.
- Ormel, E. A., Gijssels, M. A. R., Hermans, D., Bosman, A. M. T., Knoors, H., Verhoeven, L. (2010). Semantic categorization: A comparison between deaf and hearing children. *Journal of Communication Disorders*, 43(5), 347–360.
- Ormel, E., Hermans, D., Knoors, H., Verhoeven, L. (2009). The role of sign phonology and iconicity during sign processing: The case of deaf children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 14(4), 436–448.
- Pavlič, M. (2016). The word order parameter in Slovenian Sign Language: transitive, ditransitive, classifier and locative constructions. *Universita Ca' Foscari, Venice*.
- Pavlič, M. (2016). Kako otrok z okvaro sluha usvoji jezik: priročnik za starše in strokovne delavce. Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, Ljubljana.
- Padden, C., Ramsey, C. (1998). Reading ability in signing deaf children. *Topics in Language Disorders*, 18(4), 30–46.
- Padden, C., Ramsey, C. (2000). American Sign Language and reading ability in deaf children. V C. Chamberlain, J. Morford, R. Mayberry (ur.), *Language Acquisition by Eye* (str. 165–189). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Petito, L. A., Zatorre, R., Gauna, K., Nikelski, E. J., Dostie, D., Evans, A. (2000, december). Speech-like cerebral activity in profoundly deaf people while processing signed languages: Implications for the neural basis of human language. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 97(25), 13961–13966.
- Pfifer, A. (2016). *Zgodnji dostop do znakovnega jezika in jezikovna kompetentnost gluhih otrok*. Doktorsko delo, Katedra za razvojno psihologijo, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

- Pichler, D. C. (2001). Word order variation and acquisition in American Sign Language. Doktorska disertacija, University of Connecticut.
- Podboršek, L. in K. Kranjc (2006). Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 1. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Ljubljana.
- Podboršek, L. in K. Kranjc (2010). Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 2. Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, Ljubljana.
- Podboršek, L. in K. Kranjc (2013). Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 3. Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, Ljubljana.
- Podboršek, L. (2010) Slikovni slovar slovenskega znakovnega jezika 1: dodatek k učbeniku Naučimo se slovenskega znakovnega jezika. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Ljubljana.
- Podboršek, L. (2013) Slikovni slovar slovenskega znakovnega jezika 2: dodatek k učbeniku Naučimo se slovenskega znakovnega jezika. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Ljubljana.
- Podboršek, L. (2013) Slikovni slovar slovenskega znakovnega jezika 3: dodatek k učbeniku Naučimo se slovenskega znakovnega jezika. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Ljubljana.
- Podboršek, L. (2016) Slikovni slovar slovenskega znakovnega jezika 4: dodatek k učbeniku Naučimo se slovenskega znakovnega jezika. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, Ljubljana.
- Poizner, H., Klima, E. S., Bellugi, U. (1987). *What the hands reveal about the brain*. Massachusetts: MIT Press.
- Power, D., Leigh, G. R. (2000). Principles and practices of literacy development for deaf learners: A historical overview. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5(1), 3–8.
- Preisler, G., Tvingstedt, A. L., Ahlström, M. (2005). Interviews with deaf children about their experiences using cochlear implants. *American Annals of the Deaf*, 150(3), 260–267.
- Ramirez, N. F., A. M. Lieberman in R. I. Mayberry (2013). The initial stages of language acquisition begun in adolescence: When late looks early. *Journal of Child Language* 40 (2), 391–414.
- Schein, J. D. in M. T. Delk (1974). *Deaf Population of the United States*. National Association of the Deaf and Silver Spring.
- Schick, B. S. (1990). The effects of morphosyntactic structure on the acquisition of classifier predicates in ASL. V C. Lucas (ur.), *Sign language research: Theoretical issues* (str. 358–374). Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Schick, B. (2006). Acquiring a visually motivated language: Evidence from diverse learners. V B. Schick, M. Marschark, P. E. Spencer (ur.), *Advances in the sign language development of deaf children* (str. 102–134). New York. Oxford University Press.
- Singleton, J., Supalla, S., Litchfield, S., Schley, S. (1998). From sign to word: Considering modality constraints in ASL/English bilingual education. *Topics in Language Disorder*, 18(4), 16–29.
- Strong, M., Prinz, P. (1997). A study of relationship between American Sign Language and English literacy. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2(1), 37–46.

- Thompson, R., Emmorey, K., Kluender, R. (2006). The relationship between eye gaze and agreement in American Sign Language: An eye-tracking study. *Natural Language and Linguistic Theory*, 24(2), 571–604.
- Traxler, C., B. (2000). The Stanford Achievement Test, 9. izdaja: National norming and performance standards for deaf and hard-of-hearing students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5(4), 337–348.
- The curriculum in Scotland <http://www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/thecurriculum/> (dostop 29. 8. 2016)
- The Finnish National Board of Education (FNBE). <http://www.oph.fi/english> (dostop 29. 8. 2016)
- Učni načrt za predmet SZJ v okviru predmeta Komunikacija (2003) http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_pedsolsko_vzgojo_in_osnovno_solstvo/izobrazevanje_otrok_s_posebnimi_potrebami/programi/ (dostop 29. 8. 2016).
- Stokovna skupina za bilingvizem pri ZGN: Projekt bilingvalnega izobraževanja v ZGN, interno gradivo, 1995
- Trtnik Herlec, A. (1997) Dvojezično izobraževanje in pravice gluhih). The Right to Knowledge for the Deaf: Proceedings of the International Conference, 3-5 October 1996, Brdo pri Kranju, Slovenia.
- Urh, B. (1996). Dvojezično šolanje gluhih v ZUSGM Ljubljana. Ljubljana. strokovno informativni bilten ZGN Cogito št.2.
- Wauters, L., Klerk, A. (2014). Improving reading instruction to deaf and hard-of-hearing students. V M. Marschark, G. Tang, H. Knoors (ur.), *Bilingualism and bilingual deaf education* (str. 242–271). New York: Oxford University Press.
- Wauters, L., N., Van Bon, W. H. J., Tellings, A. E. J. M. (2006). Reading comprehension of Dutch deaf children. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 19(1), 49–76.
- Wellmann, C., J. Holzgrefe, H. Truckenbrodt, I. Wartenburger in B. Höhle (2012). How each prosodic boundary cue matters: Evidence from German infants. *Frontiers in Language Sciences* 3 (580).
- Žargi, M. (2006). Po desetih letih. V N. Hernja, M. Brumec (ur.), *Zbornik referatov 3. slovenskega posveta o rehabilitaciji oseb s polževim vsadkom* (str. 11–12). Maribor: Center za sluh in govor.